

Upadek an-Numana ibn al-Munzira (580–602 n.e.), ostatniego władcy al-Hiry²

The Fall of al-Nu‘mān ibn al-Mundhir (580–602 CE), the Last Ruler of al-Ḥīra

Słowa kluczowe: al-Hira, an-Nu‘mān ibn al-Munzir, Nasrydzi, Persja, Sasanidzi, Chosroes II Parwiz

Key words: al-Ḥīra, al-Nu‘mān ibn al-Mundhir, Nasrids, Persia, Sasanids, Khosrow II Parviz

Streszczenie

Przez trzy stulecia państwo Lachmidów ze stolicą w al-Hirze, rządzone przez ród Nasrydów, było sojusznikiem imperium perskiego. Jego władcy wspomagali szachów w walkach z Bizancjum i jego arabskimi sojusznikami oraz chronili przed atakami koczowników. Chociaż sojusz był korzystny dla obu stron, na początku VII w. doszło do konfliktu pomiędzy szachem Chosroesem II Parwizem a królem al-Hiry, an-Numanem ibn al-Munzirem. Wśród jego powodów wymienia się przyjęcie chrztu przez an-Numana, spowodowanie przez niego śmierci poety Adiego ibn al-Zayda oraz odmowę wysłania kobiet arabskich, w tym córki króla, na dwór w Ktezyfonie. O ile te przyczyny mogą tłumaczyć usunięcie z tronu an-Numana, to nie wyjaśniają likwidacji jego państewka i wcielenia go do Persji. O tym zadecydowały względy strategiczne – zaniepokojenie Sasanidów rosnącą niezależnością

¹ Dr hab. Teresa Wolińska, Katedra Historii Bizancjum Uniwersytetu Łódzkiego.

² W niniejszym artykule co do zasady polonizuję nazwy i imiona arabskie, podając jednak transliterację (z diakrytykami) ich wersji oryginalnych, gdy pojawiają się po raz pierwszy w tekście głównym. Jeśli zostały użyte tylko raz, pozostawiam wersję transliterowaną.

Lachmidów, likwidacja arabskiego państwa Ghassanidów, sprzymierzonych z Bizancjum, ekspansjonistyczne plany Chosroesa.

Abstract

For three centuries the Lakhmid state with its capital in al-Hira, ruled by the Nasrid dynasty, was an ally of the Persian Empire. Its rulers supported the shahs in the struggle against Byzantium and its Arab allies and protected them from nomadic attacks. Although the alliance was mutually beneficial, a conflict arose in the early seventh century between Shah Chosroes II Parviz and the king of al-Hira, al-Numan ibn al-Mundhir. Its reasons include al-Numan's conversion to Christianity, the death of poet Adi ibn al-Zayd, and refusal to send Arab women, including the king's own daughter to the court at Ctesiphon. While those reasons may explain the removal of al-Numan from the throne, they do not explain the incorporation of his country into Persia. That was decided for strategic reasons - Sassanid concerns about the increasing independence of the Lakhmids, with the liquidation of the state of the Ghassanids, confederates from Byzantium and the expansionist plans of Chosroes.

1. Królestwo Lachmidów i jego ostatni władca

Począwszy od III do początków VII w. Półwysep Arabski odgrywał kluczową rolę w zmaganiach między dwoma imperiami wczesnego średniowiecza – Bizancjum (cesarstwem wschodniorzymskim) i Persją. Szczególnie dla tej ostatniej, rządzonej od 224 r. przez dynastię Sasanidów, miał on kluczowe znaczenie strategiczne. Ich stolica, Ktezyfon, miasto Veh Ardashir i ważne rolniczo południowo-zachodnie prowincje Mezopotamii, Fars i Chuzistan znajdowały się w bliskiej odległości od północy Arabii, co wystawiało je na zagrożenie ze strony jej mieszkańców, w szczególności tych sprzymierzonych z Rzymianami (Howard-Johnston 2012, 94; Bosworth 2000, 600). Nie może zatem dziwić, że władcy sasanidzcy poszukiwali sojuszników, którzy stali by się dla nich pustynną tarczą. Przez trzy stulecia szachowie perscy pozostawali w ścisłych relacjach z dynastią Nasrydów (Banū Naṣr);

(Hoyland 2014, 271-273), władających Lachmidami (Banū Laḥm)³, których centrum władzy od ok. 270 r. była al-Hira (al-Ḥīra), leżąca niedaleko współczesnej Kufy (Hainthaler 2005, 163; Horovitz 1930, 31). Arabskie królestwo Lachmidów było państwem klienckim, podporządkowanym Sasanidom, ale rządonym przez własnego króla, którego mianowanie było uprawnieniem władców perskich⁴. Jego zobowiązania wobec szacha ograniczały się do obowiązków określonych w traktacie⁵. Poziom samodzielności władców lachmidzkich zmieniał się w czasie, ale w VI w., za panowania Munzira III (al-Mundīr ibn an-Nu‘man) radykalnie wzrósł (O’Leary 1927, 159).

Sojusz był korzystny dla obu stron. Ktezyfon zapewniał Nasrydom hegemonię nad wszystkimi sprzymierzonymi plemionami arabskimi (Procopius 1962, I.17.40–41; Prokopiusz z Cezarei 2013, I.17.40–41; Kyrillos von Scythopolis 1939, cap. 13; Morley 2015, 195). Królestwo al-Ḥīry kontrolowało Kuwejt (Kāzima), Bahrajn (al-Bahrayn) i inne regiony Półwyspu Arabskiego (Abu Ezzah 1979, 53). Wyrazem wsparcia udzielanego mu przez Persów było przyznanie władcom nasrydzkim przez szachów sasanidzkich tytułu królewskiego, wykonanej w perskim stylu korony (*tāğ*) i innych insygniów. W zamian za to Sasanidzi mogli liczyć na militarne wsparcie sojuszników arabskich w walkach przeciwko Bizancjum i plemionom z nim sprzymierzonym, wśród których

---

³ Ogólnie na temat Lachmidów i władającej nimi dynastii zob. Fisher, Wood 2016, 248-267; Toral-Niehoff 2013, 115-126, szczególnie 119; Toral-Niehoff 2014, 183-212; Wolińska 2019, 435-449. Warto podkreślić, że dopiero źródła muzułmańskie powiązały Nasrydów z Lachmidami i Dżafnidów z Ghassanidami. Brak go w źródłach przedislamskich (Fisher, Wood 2016, 251-252), które koncentrują się na wybitnych postaciach, nie wspominając plemion. Arabów identyfikują jako rzymskich lub perskich sojuszników (Fisher, Wood 2016, 252-254). Mimo to w historiografii powszechnie używa się tych nazw.

⁴ Chosroes postawił na czele swych arabskich sojuszników al-Muzira ibn an-Numana (al-Mundiir ibn an-Nu‘mān): Tiabari 1999, 253.

⁵ Al-Ya‘qūbi 2019, 521; Tabbari 1987, 149; O’Leary 1927, 156; Brelaud 2016, 3-12 (rozpatruje kwestię samodzielności państwa Lachmidów w kontekście religijnym). Obszernie na temat relacji władców al-Ḥīry z Sasanidami zob. Toral-Niehoff 2014, 59-74.

w VI w. szczególną rolę odgrywali Ghassanidzi (Banū Ḡassān)⁶. Relacje persko-lachmidzkie nie ograniczały się tylko do kwestii wojskowych. Zgodnie z tradycją arabsko-muzułmańską Jezdegerd I (399-420 n.e.) wysłał swojego syna i spadkobiercę Bahrama (Bahram V Gur/Onager), aby wychowywał się i kształcił w al-Hirze na dworze Nasrydów (Tabarī 1999, 82–86)⁷. Ten sam władca próbował użyć swoich arabskich sojuszników jako przeciwwagi dla możnych sasanidzkich (Rubin 1986, 79; Morley 2015, 189). Fakty te jasno pokazują, jak istotny był dla Sasanidów sojusz z Lachmidami i rządzącym nimi rodem. Władcy lachmidzcy odgrywali podwójną rolę. Z jednej strony byli liderami plemiennej konfederacji, z drugiej reprezentowali szacha w kontaktach z Arabami. Stanowili dla Persów tarczę przeciw zagrożeniu ze strony nomadów z Półwyspu Arabskiego i Ghassanidom, a równocześnie reprezentowali ich interesy polityczne i gospodarcze w Arabii.

O ile o Dżafnidach, rodzie panującym nad państewkiem Ghassanidów, napisano bardzo dużo⁸, Lachmidzi pozostają słabo znani, co wynika przede wszystkim z luk w materiale źródłowym. Historiografia sasanidzka w większości się nie zachowała, zaś u autorów greckich, rzymskich i syryjskich jest znacznie mniej informacji na temat Lachmidów i rządzącego nimi rodu niż w przypadku ich prorzzymskich rywali, a ponadto są one często jednostronne i dalekie od obiektywizmu (Hoyland 2014, 271; Fisher, Wood 2016, 249)⁹. Lachmidzi zajmują wprawdzie poczesne miejsce w tekstach arabsko-muzułmańskich, ale te nie są współczesne opisywanym wydarzeniom i często trudne

---

⁶ Lecker (Lecker 2002, 109–115), Donner (Donner 1981, 44–48) i Kister (Kister 1968, 155–156) pokazują, że polityka Sasanidów w Arabii została zbudowana na zasadzie władzy pośredniej, poprzez budowanie sojuszy z lokalnymi dynastiami.

⁷ Na ten temat: Savran 2018, 81-101.

⁸ Na ten temat szereg interesujących artykułów w: Genequand, Robin 2015. Tam dalsza literatura.

⁹ Badacze zwracają uwagę, że źródła greckie i syryjskie koncentrują się na wojnach i na religii.

do interpretacji¹⁰. Podobna dysproporcja występuje w przypadku źródeł archeologicznych. W przypadku Dżafnidów stanowiska archeologiczne, artefakty numizmatyczne i epigraficzne są stosunkowo liczne i zostały rzetelnie zbadane przez archeologów i historyków. Materialne ślady Nasrydów z al-Hiry były znacznie rzadziej badane, do czego przyczyniała się (i nadal przyczynia) trudna sytuacja polityczna w regionie (Fisher, Wood 2016, 249; Toral-Niehoff, Jiménez 2018, 125-127)¹¹. Dość wspomnieć, że nadal nie ma pewności co do dokładnej lokalizacji al-Hiry¹².

Według tradycji dynastię lachmidzką zapoczątkował Malik ibn Fahm al-Azdi (Malik ibn Fahm al-Azdī); (Tabarī 1987, 129; Dziekan 2015, 55). Jednak pierwszym władcą z rodu Nasrydów potwierdzonym źródłowo jest 'Amr, król Laḥm, wymieniony w dwujęzycznej inskrypcji pahlawijsko-partyjskiej z Paikūli (Kurdystan), datowanej na ok. 293 r. n.e.¹³, którego badacze identyfikują z Amrem ibn Adim ibn Nasr ('Amr ibn

---

¹⁰ Niestety, nie zachowała się większość dzieł Hiszama ibn al-Kalbiego (Hišām ibn Muhammad ibn as-Sā'ib al-Kalbī, ur. 737, zm. 819 lub 821). Na jego informacje powołują się następcy: Abu al-Faradž (Abū 'l-Faraġ Muhammad ibn Abī Ya'qūb ibn Ishāq an-Nadīm al-Warrāq), znany jako Ibn an-Nadīm (Ibn an-Nadīm), al-Jakubī (Abū l-'Abbās Ahmad ibn Ishāq Ibn Wādih al-Ya'qūbī, 2 poł. IX w.), At-Tabarī (Abū Ġa'far Muhammad b. Ġarīr at-Tabarī, ur. 839, zm. 923), który wykorzystywał niezachowane teksty swych poprzedników, i inni.

¹¹ Badania prowadzone były w l. 30. XX w. (Talbot Rice 1934, 51–73; Talbot Rice 1932a, 276–291; Talbot Rice 1932b, 254–268). Wznowiono je dopiero niedawno. Zob. Müller-Wiener i in. 2019, 87-103; Mueller-Wiener, Siegel 2018, 639–652; Al-Ka'bi 2012, 3-10.

¹² Źródła syryjskie używają nazwy *hirtā* [obóz] na określenie centrum władzy „perskich Arabów” (Pseudo-Zachariah Rhetor 2011, VIII, 3; Pseudo-Joshua the Stylite 2000, cap. 58). Jan z Efezu określa je terminem „obóz Saracenów domu Nu'māna” (John of Ephesus 1923, 140) i „obóz Nu'māna” (John of Ephesus 2010, III, 6.4). Zwykle identyfikuje się je z al-Hirā ze źródeł muzułmańskich, ale nie można mieć pewności w kwestii tego utożsamienia (Fisher, Wood 2016, 255-256; Bosworth 2000, 597).

¹³ Wymieniono go jako 'Amru króla Lahmay [Laḥm]. Zob. Skjærø 1983, cap. 92 ('mrw lhm' dyn MLK'); Fisher, Wood 2016, 255; Tardieu 1992, 15–24; Robin 2008, 167–202.

‘Adīm ibn Naṣr). Jego panowanie datuje się na lata ca. 270–300/302 n.e. (Toral-Niehoff 2014, 223¹⁴).

Ród Nasrydów znany jest przede wszystkim jako dynastia władająca al-Hirą (Genequand 2015, 207–12, Robin 2008, 190–191; Toral-Niehoff 2014, XVI, 13), która swój rozwój zawdzięczała korzystnemu położeniu na szlakach handlowych wiodących z Babilonii na zachód (Toral-Niehoff 2013, 117). W tradycji arabsko-muzułmańskiej miasto było przedstawiane jest jako centrum intelektualne, w którym rozkwitała poezja, którego królowie byli patronami kręgów literackich i skodyfikowali język arabski. Ten wyidealizowany wizerunek, który Adam Talib porównał do wyobrażenia utraconego raju (Talib 2013, 135), pochodzi głównie z czasów wczesnych Abbasydów, z tekstów powstałych między VIII a XI wiekiem (Wood 2016, 785–99; Toral-Niehoff 2013, 115–126; Talib 2013, 123–147; Toral-Niehoff 2015, 488–490). Poeci arabscy pisząc o al-Hirze, wyrażali tęsknotę za jej dawną wielkością i wspaniałością¹⁵.

Dynastia Nasrydów wydała kilku wybitnych, chociaż groźnych i niekiedy okrutnych przywódców. Wiek VI został zdominowany przez postać wspomnianego al-Munzira ibn al-Numana, głównego sojusznika władców perskich, najpierw Kawada I (488–531 n.e.), potem Chosroesa Anuszirwana (Duszy Nieśmiertelnej, 531–579 n.e.). To on przez całe dziesięciolecie bezkarnie najeżdżał i łupił terytoria bizantyńskie, pokonując wysyłane przeciwko niemu siły, zarówno regularnej armii, jak i arabskich sprzymierzeńców cesarstwa. Podobnie agresywną politykę prowadzili jego następcy – synowie: Amr (‘Amr ibn al-Munḍir, 554–569 n.e.), Kabus (Qābūs ibn al-Munḍir, 569–573 n.e.), al-Munzir (al-Munḍir ibn al-Munḍir, 575–580 n.e.) oraz wnuk an-Numan (an-Nu‘man ibn al-Munḍir, 580–602 n.e.).

¹⁴ Tu też lista władców al-Hiry.

¹⁵ Przykładem może być wiersz poety as-Sharifa ar-Radiego (aš-Šarīf ar-Radī) z końca X-początku XI wieku, przetłumaczony i omówiony przez Adama Taliba (Talib 2013, 127–128).

Ten ostatni był postacią szczególnie barwną (Wood 2016, 785–799). Jest znany między innymi dzięki temu, że po latach bycia poganinem otwarcie przyjął chrześcijaństwo. An-Numan był synem al-Munzira IV ibn al-Munzira i Salmi, córki żydowskiego złotnika Waila (Wā‘il ibn ‘Atīyya) z Fadak, niewolnicy al-Harisa ibn Hisna (al-Harīṭ ibn Ḥisn) z plemienia Kalbitów (Banū Kalb); (Ṭabarī 1999, 341; Abū l-Farağ 1835, 544; Al-Ya‘qūbī 2019, 522; Kister 1979, 321-30; Shahīd 1995a, 119). Źródła arabskie jednogłośnie przedstawiają an-Numana jako wyjątkowo brzydką osobę i zwracają uwagę na jego rude włosy, niski wzrost i niejednorodną barwę skóry (Ṭabarī 1999, 341; Abū l-Farağ 1835, 544; Rothstein 1899, 108)¹⁶. An-Numan miał licznych braci przyrodnych, ale tylko jeden – al-Aswad, oddany w dzieciństwie pod opiekę rodu Banu Marina (Banū Marīnā) należącego do plemienia Lachmidów (Ṭabarī 1999, 340-341; Abū l-Farağ 1835, 543-544), odegrał pewną rolę. An-Numan z kolei był wychowywany przez chrześcijańskiego poetę Adiego ibn Zayda (‘Adī ibn Zayd)¹⁷ z wpływowej rodziny Banū Ayyūb (Croq, Brelaud 2022, 478), który pełnił funkcję sekretarza do spraw arabskich u króla Sasanidów (Ṭabarī 1999, 340; Rothstein 1899, 109–110; Gabrieli 1946, 81-96)¹⁸. Żoną Adiego była Hind¹⁹. Abu al-Faradž (Abū l-Farağ

¹⁶ Brzydota an-Numana tym bardziej rzucała się w oczy, że jego bracia byli niezwykle urodziwi (Ṭabarī 1999, 341). Być może na opis fizyczności an-Numana wpływ miała bizantyńska fizjonomia, ale ten temat wymagałby odrębnych badań.

¹⁷ At-Ṭabarī zaczyna opowieść o Adim kilkoma zdaniami odnoszącymi się do jego rodziny i jego atrybutów (poeta, tłumacz), po czym wyjaśnienia, w jaki sposób przyszedł król an-Numan został umieszczony pod jego kuratelą (Ṭabarī 1999, 340-341). Zob. też Abū l-Farağ 1835, 543; Al-Ya‘qūbī 2019, 522; Croq, Brelaud 2022, 481; Horovitz 1930, 32-37 (pochodzenie Adiego), 38-40 (młodość i wykształcenie Adiego).

¹⁸ Na temat twórczości poetyckiej Adiego zob. Dmitriev 2022, 29-48; Hainthaler 2005, 157-172. ‘Adī świetnie władał perskim, którego nauczył się na dworze w Ktezyfonie oraz arabskim (Ṭabarī 1999, 340). Rodzina Adiego pomogła Chosroesowi w wojnie z Bahramem i dlatego król był wobec niego przychylny. Adi miał dwu braci (Ṭabarī 1999, 340). Zob. Hainthaler 2005, 160; Trimingham 1979, 199–200; Robin 2012, s. 307

¹⁹ U innych autorów nosi ona imię Huraqa lub Hurayqa. Nie jest pewne, czy była córką an-Nu‘māna III (Abū l-Farağ 1835, 542; Horovitz 1930, 56; Hainthaler 2005, 161)

al-Isfahānī, zm. 356/967) poświęcił wiele uwagi osobie Adiego, podkreślając, jak wielkim szacunkiem się cieszył zarówno on sam, jak i jego rodzina, nie tylko w al-Hirze, ale także na dworze w Ktezyfonie (Abū l-Faraġ 1835, 535-536; Hainthaler 2005, 161)²⁰. Zwracał uwagę na znakomite wykształcenie poety i zaufanie, jakim darzyli go szachowie²¹. Za godne uwagi uznał, że cała rodzina Adiego była chrześcijańska (Abū l-Faraġ 1835, 543).

Sukcesja an-Nu' mana po śmierci jego ojca w 580 r. nie odbyła się bez sprzeciwu, ponieważ klan Banu Marina poparł jego brata, al-Aswada. Ponadto Hormizdas IV (579-590), monarcha sasanidzki, mianował Ijasa ibn Kabisza z Banū Ṭayyi' (Iyās ibn Qabiša at-Ṭā'i) tymczasowym gubernatorem, podczas gdy wśród dynastii Lachmidów szukano odpowiedniego kandydata (Ṭabari 1999, 341-342). Źródła arabskie podają, że decydująca była interwencja Adiego ibn Zayda, którego szach prosił o dokonanie charakterystyki synów zmarłego władcy Lachmidów. Adi kazał najpierw innym synom al-Munzira odmówić Hormizdasowi²², który zapytał ich, czy mogą wypełniać obowiązki urzędu. Wszyscy, wyszkoleni przez Adiego odpowiedzieć mieli, że mogą dla niego kontrolować Arabów, z wyjątkiem an-Nu' mana, bo nad nim nie są w stanie zapanować (Ṭabari 1999, 342-343; Horovitz 1930, 41-43; Al-Ya' qūbī 2019, 522-523). Na taką odpowiedź zdecydował się też al-Awad, chociaż Adi

---

czy an-Nu' māna ibn Rabi'a i Marii, Kindytki (Abū l-Faraġ 1838, 494-501). Po śmierci Adiego wstąpiła do klasztoru. Według innej tradycji an-Numan chciał zmusić ją do rozvodu z Adim po uwięzieniu tego ostatniego.

²⁰ Ojciec Adiego przywracał porządek w al-Hirze, gdy zawiązał się tam spisek przeciw al-Munzirowi, ojcu an-Numana (Abū l-Faraġ 1835, 539-541). Z dużą przesadą autor arabski pisał, że Zayd mógłby zostać władcą al-Hiry, gdyby tylko zechciał.

²¹ Kształcił się najpierw w al-Hirze, a potem w Ktezyfonie (Abū l-Faraġ 1835, 535-536), jako pierwszy prowadził korespondencję zarówno po persku, jak i po arabsku (Abū l-Faraġ 1835, 536), został wysłany przez Chosroesa w poselstwie do Bizancjum (Abū l-Faraġ 1835, 537, 541). Również dwaj bracia Adiego znaleźli zatrudnienie na dworze szacha (Abū l-Faraġ 1835, 542-543). Na temat kariery i twórczości Adiego zob. Hainthaler 2005, 157-172.

²² Tabari błędnie przypisuje decyzję Chosroesowi (Kisra) – Ṭabari 1999, 342.

inm Marina (‘Adī ibn Marīnā), później zaciekły wróg Adiego ibn Zayda, ostrzegał go, że popełnia błąd (Abū l-Faraġ 1838, 465-468; Ṭabarī 1999, 343; Al-Ya‘ qūbī 2019, 523). An-Numan, zapytany jako ostatni, śmiało obiecał kontrolować nie tylko Arabów, ale także swoje rodzeństwo, przechwalając się: „Jeśli nie dam sobie z nimi rady, to nie poradzę sobie z nikim!” (Ṭabarī 1999, 343; Abū l-Faraġ 1838, 468). Zadowolony z jego odpowiedzi, Hormizdas mianował go królem i na potwierdzenie jego pozycji podarował mu inkrustowaną złotem i perłami koronę, wartą 60 000 dirhamów (Ṭabarī 1999, 343; Rothstein 1899, 110–111)²³.

W opinii badaczki dziejów al-Hiry, Isabel Toral-Niehoff, powyższe relacje o wstąpieniu na tron an-Numana, chociaż z pewnością ubarwione, bazujące na toposach i przynajmniej w części ahistoryczne, rzucają światło na wewnętrzne stosunki w tym mieście w końcu VI w. Uczona widzi w tradycji przypisującej Adiemu ibn Zaydowi decydującą rolę w uzyskaniu tronu przez an-Numana dowód wsparcia jego aspiracji przez chrześcijańską elitę miasta i dostrzega związek tego wydarzenia późniejszym nawróceniem władcy (Toral-Niehoff 2015, 492; Toral-Niehoff 2014, 198).

Chociaż niewiele wiadomo o jego panowaniu, niektóre dane pozwalają stwierdzić, że an-Numan był silnym i energicznym władcą (Shahīd 1995a, 119; Rothstein 1899, 111). Pod jego kontrolą pozostawały rozległe obszary Omanu, Bahrajnu, Hidżazu (al-Ḥiġāz) i Yamama (al-Yamāma) aż po Taif (at-Ṭā’if); (Lecker 2014, 25). Wyrazem dominacji nad Hidżazem było wyznaczenie przez niego przedstawiciela plemienia Chazradż (Banū Ḥazraġ) na króla tego regionu (Lecker 2014, 25).

---

²³ Abu al-Faradž zmodyfikował znacząco tekst at-Ṭabariego, wstawiając ħabar przekazany przez al-Mufaḍdala aḍ-Ḍabbī (ok. 160/780), który różni się od wersji Ibn al-Kalbiego zarówno w kwestii środków zastosowanych przez Adiego, aby doprowadzić an-Numana do władzy, jak i powodów jego uwięzienia. Według niego chociaż wszyscy bracia przewyższali an-Numana pod względem zdolności i urody, on z pomocą Adiego uzyskał pożyczkę, którą mógł „wykorzystać w interesach z Chosroesem” (Abū l-Faraġ 1838, 476-477).

W przeciwieństwie do swoich poprzedników an-Numan nie musiał kłopotać się arabskimi rywalami Lachmidów, Ghassanidami, ponieważ ci ostatni ok. roku 580 znaleźli się w konflikcie z Bizancjum, w efekcie którego ich przywódcy zostali aresztowani i zesłani na Sycylię, a państwo ghassanidzkie przestało się liczyć w regionie (Shahîd 1995a, 119). Jedyną odnotowaną działalnością militarną króla przeciwko cesarstwu był atak na bizantyńską fortecę Circesium podczas wojny bizantyńsko-sasanidzkiej w latach 572–591 (Shahîd 1995a, 119; Rothstein 1899, 111–112). Za panowania ostatniego władcy al-Hira nadal była głównym arabskim ośrodkiem kulturalnym swoich czasów, szczególnie dzięki mecenatowi an-Numana nad poetami, w szczególności Adim ibn Zaydem i panegirystą an-Nabigą (an-Nābiga ad-Dubyañi); (Al-Ya‘qūbi 2019, 521-522, 587).

Nie oznacza to, że panowanie ostatniego Nasrydy przebiegało bezproblemowo. Miał do czynienia z podziałami wśród podległych mu plemion i klanów. Kiedy próbował pozbawić Jarbu (Yarbū‘), klan plemienia Tamim (Banū Tamīm), szeregu przywilejów (tzw. *ridāfa*), w tym prawa do prowadzenia oddziałów do walki²⁴ i przekazać je Darim (Dārim), innemu klanowi, wywołało to gwałtowne starcie między nimi pod Tichfą (Tihfa). Pomimo wsparcia udzielonego Darim przez an-Numana, zwyciężyli Jarbu, którym udało się pochwycić do niewoli brata i syna an-Numana, których trzeba było wykupić za tysiąc wielbłądów (Rothstein 1899, 112–113)²⁵. Co więcej – Jarbu odzyskali dawne przywileje (Ibn Qutaiba, 284-285; Abu Ezzah 1979, 59). Oznaczało to zachwianie pozycji Nasrydów (Abu Ezzah, 1979, 58).

O tym, że panowanie an-Numana ibn al-Munzira zostało zapamiętane, zadecydował fakt, że był on pierwszym władcą z rodu Nasrydów,

---

²⁴ Wiązało się to też z przywilejami. Ich przywódca zasiadał po prawej stronie króla, pił bezpośrednio po nim (przed wszystkimi innymi urzędnikami) i zastępował go pod jego nieobecność (Abu Ezzah 1979, 58-59).

²⁵ Według innej wersji do niewoli dostało się dwu synów an-Nu‘mana.

który otwarcie nawrócił się na chrześcijaństwo²⁶. Wydarzenie to miało miejsce prawdopodobnie w 591 lub 593 roku, po zawarciu pokoju Persji z Bizancjum²⁷. Chrzest przyjęli także synowie an-Numana, al-Ḥasan i al-Mundir (Scher, Griveau 1919, cap. 60, 148-149 [468–469]²⁸; Mari ibn Sulayman 1899, 49; Abū l-Farağ 1838, 505) oraz jego siostry Hind i Mawia (Māwiyya); (Scher, Griveau 1919, cap. 65, 159 [479]; Toral-Niehoff 2014, 205; Toral-Niehoff 2015, 495; Guidi 1903b, 16 [przekład łac.]; Guidi 1903a, 20 [tekst syr.]; [=Al-Ka'bi 2016, 16]).

Nie oznacza to, że wcześniej chrześcijaństwo nie było obecne w al-Hirze. Wręcz przeciwnie – jego wpływy były w tym mieście bardzo silne (Toral-Niehoff 2014, 151-182; Brelaud 2016, 1-23; Hainthaler 2005, 164-165; Hunter 2008, 41 –56; Bosworth 2000, 598). At-Tabari (at-Ṭabarī) napisał, opierając się na Hiszamie al-Kalbim (Hišām al-Kalbī)²⁹, że jedną z trzech głównych grup zamieszkujących al-Hirę byli 'Ibād, pochodzący z różnych plemion chrześcijańscy „wyznawcy”³⁰, przy czym była to grupa

²⁶ W „Historii Kościoła” Teodora Lektora (Theodoros Anagnostes 2009, 147; Teodor Lektor 2019, 313) i u Wiktora z Tonnyony (Vittore da Tunnuna 1997, s.a. 512) zachowała się wprawdzie opowieść o przyjęciu chrztu przez Alamundara, czyli al-Munzira, następnie powtórzona przez Teofanesa (Theophanes 1883, AM 6005, 157–158 [=Theophanes 1997, AM 6005, 240–241]), ale nie znajduje ona potwierdzenia w rzeczywistości. Król miał wprawdzie chrześcijańską małżonkę, Hind Starszą, ale sam pozostał poganinem. Być może Teodor Lektor pomylił go z jakimś jego imiennikiem, nieznanym bliżej przywódcą plemiennym (Wood, Greatrex 2015, 363; Guidi 1881, 142-146; Hainthaler 2007, 88, nota 44). G.Ch. Hansen w komentarzu do „Historii Kościoła” Teodora Lektora (Theodoros Anagnostes 2009, 147; Teodor Lektor 2019, 313) zdecydowanie odrzuca utożsamienie Alamundara z al-Mundirem III z al-Hira i uważa, że opis dotyczy bliżej nieznanego fylarchy z obszaru rzymskiego limesu.

²⁷ Według „Kroniki chuzystańskiej” król został ochrzczony w obrządku nestoriańskim w czwartym roku Chosroesa [II Parwiza], czyli w roku 594 (Scher, Griveau 1919, cap. 60, 148-149 [468-469]).

²⁸ Al-Hasan miał wykazać się szczególnym zaangażowaniem religijnym.

²⁹ Hiszam twierdził, że prowadził badania w archiwach kościelnych al-Hiry (abari 1999, 20-21; Wood 2016, 799)

³⁰ Dwie pozostałe to Tanuchidzi (Banū TanūhŪ), którzy koczowali wokół al-Hiry i al-Ahilāf 'konfederaci'. Tabari 1999, 21–22; Toral-Niehoff 2014, 85-106. Wpływowe rodziny należące do Ibād pochodziły z plemion Lachmidów, Tamim, Azd (Power 1913, 206).

bardzo wpływowa (Toral-Niehoff 2010, 323–347). Chrześcijanie znajdowali się w armii i w najbliższym otoczeniu władców lachmidzkich³¹. Ci ostatni jednak długo nie decydowali się na konwersję, co ściągało na nich surową krytykę autorów chrześcijańskich, zarzucających im składanie bogom krwawych ofiar (Pseudo Nilus 1865, III.2, kol. 613A; Pseudo-Zachariasz 2011, VIII, 5; Procopius 1962, II, 28, 12–13; Evagrius 2000, VI, 22 i in.)³². Takie oskarżenia kierowano także pod adresem an-Numana ibn al-Munzira. Ewagriusz, historyk Kościoła, opisał go jako „przeklętego i wstrętnego poganina”, zdolnego składać swym bogom krwawe ofiary, nawet z ludzi (Ewagriusz 1990, VI, 22)³³. Autor „Kroniki z Seert” porównał Nasrydę do św. Pawła – tak jak ten ostatni przed nawróceniem był oddany judaizmowi, tak Nasryda był „uzależniony od pogaństwa” i miał zwyczaj oddawania czci bożkom i gwiazdzie Zohra (Wenus); (Scher, Griveau 1919, cap. 60, 148 [468]; cap. 65, cap. 65, 158 [478])³⁴. Pod tym ostatnim imieniem kryje się al-Uzza (al-‘Uzzā), zwana Gwiazdą Poranną, jedna z najważniejszych bogiń przedislamskich (Brzozowska 2015³⁵).

Konwersja an-Numana przyciągnęła uwagę zarówno autorów chrześcijańskich, jak i muzułmańskich, i została opisana w niezwykle barwny sposób³⁶. Wśród osób, które miały przyczynić się do nawrócenia króla,

³¹ Chrześcijką była babka an-Numana, żona al-Munzira ibn an-Numana. Jej imienniczka, siostra an-Numana, ufundowała klasztor, w którym schroniła się po uwięzieniu brata przez Chosroesa (Abū l-Farağ 1838, 505).

³² Według „Kroniki” Pseudo-Jozuego (Ps.-Joshua the Stylite 2000, 58) władca nasrydzki an-Numan został ukarany przez Boga, gdy doradził szachowi atak na Edesę. Syryjski „Żywot Symeona” ukazuje innego an-Numana, arabskiego sojusznika Persów, jako pogańskiego świadka cudów świętego.

³³ Jako jedyną wśród tych bogów wymienił Afrodytę, czyli al-Uzzę.

³⁴ Podobnie Mari ibn Sulayman 1899, 49 (*Apud arabes autem Nu‘manes rex filius Mundir ethicae superstitiosus tenacissimus erat, colebatque Ozzam, Venerem nempe stellam*) i autorzy legendy o mnichu Bahirze (Roggema 2008, 315).

³⁵ Tam dalsza, obszerna literatura.

³⁶ O wydarzeniu tym wspomina wiele źródeł, m.in. Evagrius 2000, VI.22 [=Ewagriusz 1990, VI, 22]; Bedjan 1895, 321-328 („Żywot Sabriszo”); Al-Ka‘bi 2016, 13-17;

wymieniano najczęściej Symeona ibn Dżabir (Sham‘ūn ibn Ġābir zwanego też Samā‘a ibn Ġābir), nestoriańskiego biskupa al-Hiry, Sabriszo, biskupa Lāshōm niedaleko Kirkuku, późniejszego katolikosa Kościoła Wschodu (Sabhrīšō‘ I, 596–604) i pewnego mnicha imieniem Išo‘zka. Al-Kalbi przypisał skłonienie władcy do zmiany wyznania Adiemu ibn Zaydowi³⁷. Warto zauważyć, że według wielu autorów nawrócenie nastąpiło za zgodą Chosroesa II Parwiza. Szczególnie silnie akcentował to Abu al-Baka (Abū al-Baqā‘ Hibat Allāh al-Ḥilli)³⁸. Z jego „Kitāb al-manāqib al-mazyadiya” wynika, że władca Lachmidów nie był skłonny podejmować żadnej decyzji w tej kwestii bez pisemnej aprobaty władcy Persów (Toral-Niehoff 2014, 203-205; Toral-Niehoff 2015, 493-495). Również według autora „Kroniki z Seert” szach wyraził zgodę na chrzest an-Numana (Scher, Griveau 1919, cap. 65, 159-161 [479–481]).

Chryścianizacja władcy wzmocniła znaczenie al-Hiry jako siedziby biskupstwa i głównego ośrodka chrześcijańskiego nestorian, szczególnie w kontekście działalności misyjnej w Zatoce Perskiej i na wschodzie Arabii.

Na panowanie an-Nu‘mana przypadły ważne wydarzenia w Persji, które mogły mieć wpływ na relacje szacha z lachmidzkim władcą. Mowa o wojnie domowej, która rozpoczęła się od obalenia Hormizdasa IV,

---

Roggema 2008, 314-317; Chabot 1896, cap. 47, 29-30 (tekst oryg.), 25-26 (przeł. franc.); Scher, Griveau cap. 60, 148-149 [468-469]; cap. 65 („Żywot Sabriszo”), 158-161 [478-481]; Mari ibn Sulayman 1899, 49 (przeł. łac.), Abū al-Baqā‘ (Toral-Niehoff 2014, 203-206; Toral-Niehoff 2015, 493-496). Temat nawrócenia króla zamierzam przedstawić w innym artykule. Tutaj wydarzenie to jest istotne o tyle, o ile mogło mieć związek z obaleniem króla.

³⁷ Na al-Kalbiego powoływali się inni autorzy. Zob. Abū l-Faraġ 1838, 502-506; Horovitz 1930, 54-56; Hainthaler 2005, 161-162; Toral-Niehoff 2015, 492; Croq, Brelaud 2022, 481.

³⁸ Na temat autora i jego dzieła zob. Toral-Niehoff 2015, 490-491. O Banū Mazyad zob. Lane-Poole 1894, 119. Fragmenty „Kitāb al-Manāqib al-mazyadiyya” (strony 268–272) Isabel Toral-Niehoff przełożyła na niemiecki (Toral-Niehoff 2014, 203-206) i na angielski (Toral-Niehoff 2015, 493-496). Nie mając dostępu do wydania tekstu oryginalnego (Al-Hilli, Abū l-Baqā‘ Hibat Allāh, *Al-Manāqib al-mazyadiyya*, Wyd. Siālihi Mūsā Darādika i Muhiammad ‘Abd al-Qādir Khrišāt. 2 vols.. Amman, 1404/1984) w niniejszym artykule korzystam z tych przekładów.

ojca Chosroesa wskutek buntu Bahrama Czobina (Bahrām Čübīn), czołowego wodza perskiego, który następnie obalił Chosroesa, obiecując przywrócenie panowania Arsakidów (Scher, Griveau 1919, cap. 60, 148-149 [468-469]; Firdausi 1923, cap. 4-28, 200-308)³⁹. Chosroes II Parwiz (Zawsze Zwycięski, 591-628), syn Hormizdasa, został zmuszony do ucieczki i szukania schronienia w Bizancjum. Mamy sprzeczne relacje na temat zachowania Nasrydy w tych trudnych dla szacha dniach. Według niektórych arabskich relacji an-Numan udzielił w 590 roku schronienia synowi Hormizdasa podczas jego ucieczki przed uzurpatorem i walczył u jego boku w bitwie pod Nahrawanem (an-Nahrawān) przeciwko siłom Bahrama Czobina (Shahīd 1995a, 119). Z kolei według „Kroniki z Seert” po stronie króla Sasanidów stanął w tym konflikcie Hasan (al-Ḥasan), jeden z synów an-Numana, natomiast, co znamienne, źródło milczy o zaangażowaniu samego króla⁴⁰. Tymczasem autor „Kroniki chuzystańskiej” odnotowuje, że lachmidzki władca odmówił pomocy szachowi, gdy ten uciekał przed rywalem na rzymskie terytorium (Guidi 1903b, 18 [przekład łac.]; Guidi 1903a, 20 [tekst syr.] [=Al-Ka’bi 2016, 24]; Toral-Niehoff 2014, 199-208). Al Masudi twierdzi wręcz, że zachowanie an-Numana miało znamiona zdrady. Odmówił władcy Persji oddania swego konia, gdy upadł ten, na którym Chosroes uciekał (Al-Mas’ūdi 1862, 216). Władcy pomoc miał wówczas, oddając własne zwierzę, Ḥasan, syn Hanzalaha z plemienia Tayy’, za co został później sowicie wynagrodzony (Al-Mas’ūdi 1862, 216-218). Według innych źródeł muzułmańskich gościny udzielił wówczas Chosroesowi znany nam już Ijas ibn Kabisza (Ṭabarī 1999, 359; Savran 2018, 129), lub Kajs ibn Haris (Qays ibn al-Ḥārit); (Firdausi 1923, cap. 13, 250-251).

Nie sądzę, by Arab jawnie wystąpił przeciwko Chosroesowi w tej

³⁹ Na temat Bahrama zob. McDonough, 2011, 309; Pourshariati 2008, 122-140; Baca-Winters 2015, 147-197; Baca-Winters 2018, 1-3, 44-48, 69-79, 91-92, 156; Maristo 2016, 13-23; Maristo 2020.

⁴⁰ Hasan miał wręcz wyrwać szacha z rąk buntownika, który nosi tu imię Vistahm (Scher, Griveau 1919, cap. 60, 149 [469]). Zob. Wood, Greatrex 2015, 359.

trudnej dla niego chwili, natomiast za bardzo prawdopodobne uważam, że zajął postawę wyczekującą, by poprzeć zwycięzcę. Jeśli tak w istocie było, jego zachowanie musiało wzbudzić w szachu podejrzliwość, a tym samym mogło przyczynić się wiele lat później do podjęcia przez niego działań przeciwko dotychczasowemu sojusznikowi.

2. Upadek an-Numana

Na początku VII w. wydawać się mogło, że państewko Lachmidów jest bezpieczne i ma przed sobą dobrą przyszłość. Wówczas jednak przyszła nieoczekiwana katastrofa. W pewnym momencie drogi Chostoesa II Parwiza i an-Numana rozeszły się i doszło do otwartego konfliktu. Szach postanowił pozbyć się swego dotychczasowego sojusznika i ostatecznie doprowadził nie tylko do jego upadku, ale także do likwidacji państwa Lachmidów. Przebieg wydarzeń znany głównie z opowieści at-Tabariego, zatem ze źródła późnego. Pewne informacje dodają też „Kronika chuzystańska” i „Kronika z Seert”. Źródła nie podają jasnego powodu, który doprowadził do konfliktu władcy Lachmidów z Persami, przypisując spór różnym kwestiom, co znajduje oddźwięk także we współczesnych badaniach. Warto bliżej przyjrzeć się proponowanym rozwiązaniom.

Niektórzy badacze sugerują, że Chosroes II Parwiz zwrócił się przeciwko an-Numanowi z powodu przyjęcia przezeń chrześcijaństwa, ponieważ nie ufał rosnącym wpływom chrześcijan na swoim własnym dworze i obawiał się powstania chrześcijańskiego państwa tak blisko Ktezyfonu. W tej sytuacji oficjalne nawrócenie i publiczne praktykowanie chrześcijaństwa mogło ściągnąć kłopoty na władców al-Hiry (Hunter 2008, 193; Fisher, Wood 2016, 268)⁴¹. Wskazywano na fakt, że szachowi mogła nie podobać się decyzja siostry nasrydzkiego władcy, by w al-Hirze pochować katolikosą Iszojabę⁴², co mogło zostać odczyta-

⁴¹ Jak ujął to Greg Fisher “Al-Nu ‘m ān’s reported Christianisation was poor political judgement for one so close to the Sasanian administration” (Fisher 2011, 185).

⁴² Warto odnotować, że według *Kroniki chuzystańskiej* Iszojab, obawiający się

ne jako oznaka niezależności⁴³. Isabel Toral Niehoff uznała, że decyzja o konwersji była ryzykowna, biorąc pod uwagę ambiwalentny stosunek szacha do chrześcijan (Toral-Niehoff 2015, 492)⁴⁴.

Warto zastanowić się, czy faktycznie to zmiana religii mogła skłonić szacha do radykalnych posunięć. W tym kontekście trzeba mieć na uwadze, że prześladowania chrześcijan w Persji przypadły głównie na panowanie Szapura II (309–379 n.e.), Jezdegerda I (399–420 n.e., szczególnie pod koniec jego rządów), Bahrama V (420–438 n.e.) i Jezdegerda II (438–457 n.e.); (Zouberi 2017, 125). Za rządów Chosroesa sytuacja była odmienna i chociaż zdarzały się wypadki przemocy, nie dotyczyły wszystkich chrześcijan i często wynikały z konfliktów między przedstawicielami poszczególnych jego odłamów. Przez długi czas stanowisko szacha wobec religii chrześcijańskiej było neutralne, a po 591 r., gdy uzyskał pomoc od cesarza Mauryzjusza, nawet życzliwe. Niewykluczone także, że pewien wpływ na to miała Szirin (Šīrīn), ukochana żona Chosroesa, która była monofizytką (Baca-Winters 2015, 101)⁴⁵. Jej małżonek nie wahał się zanosić modłów do św. Sergiusza

---

gniewu Chosroesa Parwiza uciekł pod skrzydła an-Numana do al-Hiry, (Al-Ka'bi 2016, 13–16; Baum, Winkler 2003, 36).

⁴³ Wood, Greatrex 2015, 362. Tym razem brak informacji o oczekiwaniu na zgodę Chosroesa. To o tyle ciekawe, że wg *Kroniki chuzystańskiej* Chosroes nie darzył katolikosa sympatią, bowiem ten nie towarzyszył mu w drodze do Bizancjum (Guidi 1903, 17 (tekst syr.), 16 (przekład łac.) [= Al-Ka'bi 2016, 15-16]; Baca-Winters 2018, 130- 132; Hoyland 2014, 272-273) i ponieważ przed szachem oczernił go główny lekarz władcy, Tymoteusz z Nisibis. Zob. Guidi 1903a, 15 i 17 (tekst oryg.); Guidi 1903b, 15-16 (przekł. łac.) [=Al-Ka'bi 2016, 7-8 i 13-14]. Za Hormizdasa Iszojab był posłem szacha do Konstantynopola (Mari ibn Sulayman 1899, 49-50; Baum Winkler 2003, 36).

⁴⁴ Na temat sytuacji chrześcijan w Persji zob. Baca-Winters 2015, 109-147, szczeg. 118-147 (czasy Chosroesa II); Greatrex 2003, 78-88; Brock 1982, passim; Asmussen 1983, passim.

⁴⁵ Firdausi opisał spotkanie Chosroesa z Szirin na polowaniu (Firdausi 1923, cap. 56, 383-386). Według niektórych źródeł Chosroes miał dwie chrześcijańskie małżonki: Szirin i Bizantynkę imieniem Maria (Guidi 1903a, 17 [tekst syr.]; Guidi 1903b, 16 (przekład łac.) [=Al-Ka'bi 2016, 15-16]; Firdausi 1923, cap. 21, 278-281). Najprawdopodobniej mowa o tej samej kobiecie: „Mariam uxorem duxit, Šīrinam etiam appellatam eam alii

o to, by urodziła mu potomka (Scher, Griveau 1919, cap. 65, 162 [482]; Evagrius 2000, VI, 21; Teofilakt Symokatta, 5,13; Shahîd 1995a, 119)⁴⁶. Gdy jego pragnienie się spełniło, wysłał hojne i drogie dary świętemu. Zostały one złożone w sanktuarium w Rusafie (ar-Rusṣāfa)-Sergiopolu (Teofilakt Symokatta, V.14, 1–12; Evagrius 2000, VI,21⁴⁷; Firdausi 1923, cap. 54, 379-382). Na dworze Chosroesa znajdowało się wielu chrześcijańskich arystokratów⁴⁸, a podczas swego pobytu w cesarstwie, gdy zabiegał o pomoc przeciw buntownikom, utrzymywał relacje z biskupem Domicjanem z Meliteny i Grzegorzem, patriarchą Antiochii⁴⁹. Chosroes zwrócił wówczas wysadzany klejnotami krzyż, ufundowany przez Justyniana i Teodorę, który został wywieziony do Persji w czasie walk z Bizancjum (Evagrius 2000, VI, 21. Teofilakt Symokatta, V, 13.1–7; Baum 2004, 30-36; Fowden 2000, 319). Można byłoby sądzić, że sytuacja uległa zmianie, gdy po uzurpacji Fokasa (602 r.) szach rozpoczął wojnę z Bizancjum, jednak i wówczas starał się utrzymać dobre rela-

---

dicunt”, jak twierdzi Mari ibn Sulayman (Mari ibn Sulayman 1899, 49 [przekład łac.]). Firdausi błędnie podaje, że to Maria urodziła syna Chosroesowi (Firdausi 1923, cap. 52, 371-374) i że zazdrosna Szirin otruła Marię (Firdausi 1923, cap. 58, 389-391). At-Tabari przypisuje synowi Marii udział w obaleniu Chosroesa Parwiza (Tabari 1999, 381) Maria miała być córką cesarza Maurycjusza (tak twierdzili Eutychiusz, Dionizy z Tellmahre, Michał Syryjczyk, Firdausi i Tabari) co jest już całkowitym zmyśleniem. Szirin była ukochaną żoną Chosroesa (Evagrius 2000, VI, 21; Baca-Winters 2015, 22, 52-56, 101-102, 198-202; Baca-Winters 2018, 19, 54,58, 132, 217, 234) i miała na niego duży wpływ (Baca-Winters 2018, 100, 128, 134–135, 192, 209–212, 215–216, 221, 224–235).

⁴⁶ Według Pseudo-Sebeosa Širin pochodziła z Chuzistanu (dziś południowo-zachodni Iran). O postaci Szirin zob. Baum 2004.

⁴⁷ Dziejopis cytuje tekst, wryty na patenie, będącej jednym z darów Chosroesa.

⁴⁸ Jednym z lekarzy Chosroesa II był Gabriel z Šiggar, gorliwy monofizyta (Fiey 1970, 134-137).

⁴⁹ Nie do końca przekonał ich jednak o swych dobrych intencjach, skoro Domicjan nazywał go babilońskim tyranem (Teofilakt Symokatta, IV.16).

cje z różnymi grupami Arabów chrześcijan (także z dotychczasowymi sprzymierzeńcami cesarstwa; Wood, Greatrex 2015, 362).

W VI w. chrześcijanie byli już liczni nie tylko w al-Hirze, ale też na obszarach imperium perskiego. Nie bez znaczenia było i to, że Nasryda został ochrzczony w obrządku nestoriańskim. Ta gałąź chrześcijaństwa była postrzegana z mniejszą wrogością przez Sasanidów niż ortodoksja czy monofizytyzm, bowiem w nestorianach nie widzieli oni potencjalnych sojuszników Bizancjum⁵⁰. Co ważne, perscy chrześcijanie byli lojalnymi poddanymi szacha. Zerwane zostały instytucjonalne związki z Kościołem bizantyńskim. Na czele Kościoła Wschodu stał katolikos rezydujący w Seleucji-Ktezyfonie, który nie podlegał patriarsze Antiochii.

Warto też pamiętać, że po usunięciu an-Numana, na jego miejscu Chosroes postawił chrześcijanina, przedstawiciela klanu Taglib (Fisher 2011, 185). Ponadto nigdy Persowie nie próbowali narzucać sprzymierzonym Arabom zoroastryzmu. Należy zatem wątpić, czy rzeczywiste przyczyny usunięcia an-Numana przez Chosroesa były natury religijnej (Brelaud 2016, 7-9).

Według at-Tabariego powodem było uwięzienie przez an-Numana jego wychowawcy, któremu zawdzięczał tron, wspomnianego powyżej Adiego ibn Zayda. Ten ostatni był podejrzewany o spiskowanie przeciwko an-Numanowi, a ponadto w wierszach miał szydzić z Nasrydy. Jednak to intrygi Adiego ibn Mariny miały zniechęcić an-Numana do ibn Zayda. Jak wspomniałam, obaj popierali różne kandydatury do tronu w al-Hirze po śmierci al-Munzira ibn al-Munzira. Gdy Adi ibn Zayd zdołał zapewnić zwycięstwo swemu protegowanemu, zobowiązał się do rezygnacji ze zwalczania Adiego ibn Marina, ale ten ostatni poprzysiągł coś wręcz odwrotnego (Tabarī 1999, 343-345; Abū l-Farağ 1838, 469). At-Tabari barwnie opisał rywalizację między obu protagonistami. Wykorzystując swe bogactwo, ibn Marina obsypywał władcę

---

⁵⁰ Bernad Flusin zwrócił uwagę, że na początku VII w. stosunek Chosroesa II do nestorian uległ zmianie (Flusin 1992, 106-118). Trudno jednak ocenić wpływ tej zmiany na losy an-Numana. Kwestia ta wymaga odrębnych badań.

prezentami, zaskarbiając sobie jego zaufanie i pozyskiwał zwolenników na dworze. Rozsiewał pogłoski, jakoby Adi ibn Zayd przy każdej okazji głosił, że to jemu an-Numan zawdzięcza tron. Z jego inspiracji sfałszowano też list ibn Zayda, mający dowodzić, że planuje spisek (Ṭabarī 1999, 345-346). Podobną wersję znajdujemy u Abu al-Faradža, który w *Kitāb al-Aġānī* szeroko opisał knowania Adiego ibn Marina przeciwko jego znakomitemu imiennikowi (Abū l-Faraġ 1938, 470-471)⁵¹. Podobnie jak at-Tabarī, Abu al-Faradž polegał głównie na informacjach Hisama ibn al-Kalbiego (Croq, Brelaud 2022, 481). Podał jednak wiele informacji, których brak u at-Tabariego. Chociaż ich wiarygodność bywa podważana, nie można ich całkowicie odrzucić⁵².

Pomijając barwne szczegóły, nie ulega wątpliwości, że Adi ibn Zayd został podstępem sprowadzony z Ktezyfonu i uwięziony⁵³. Biorąc pod uwagę fakt, że był on ulubionym nadwornym poetą Chosroesa, jego sekretarzem i tłumaczem pośredniczącym w jego kontaktach z Arabami, zachowanie władcy al-Hiry było co najmniej nierozważne (Ṭabarī 1999, 339). Na dworze szacha przebywali też dwaj bracia Adiego ibn Zayda, toteż nie dziwi, że jeden z nich interweniował w jego sprawie u króla królów. Uczynił to skutecznie, bowiem Chosroes zażądał od an-Numana uwolnienia poety (Ṭabarī 1999, 348-350; Abū l-Faraġ 1938, 481-482; Al-Ya‘qūbī 2019, 524-525⁵⁴; Horovitz 1930, 50). Wówczas jednak władca arabski pozwolił wrogom ibn Zayda zabić go w więzieniu, a sam udawał, że z całą sprawą nie ma nic wspólnego (Ṭabarī 1999, 350; Al-Ya‘qūbī 2019, 524-525; Abū l-Faraġ 1838, 482)⁵⁵. Kiedy wysłannik Chosroesa

⁵¹ Opowieść tę znał też Al-Ya‘qūbī 2019, 523-524.

⁵² „On ne cherchera pas à établir si les événements rapportés dans la notice du *Kitāb al-Aġānī* sont «historiques»” – napisali współcześni badacze (Croq, Brelaud 2022, 481).

⁵³ Według Tabariego miejsce jego uwięzienia była twierdza Sinnīn (Ṭabarī 1999, 350). Tam Adi zajął się pisaniem wierszy, które przytaczają Abū l-Faraġ 1938, 471-476 i (w mniejszym zakresie) Ṭabarī 1999, 346-348.

⁵⁴ Według niego Adi prosił też o pomoc swego syna, Amra.

⁵⁵ Ten ostatni przytoczył też inną wersję przebiegu konfliktu między ibn Zaydem

dotarł przed oblicze an-Numana, dowiedział się, że poeta już nie żyje i to od dłuższego czasu (Tabarī 1999, 350-351)⁵⁶. Warto zauważyć, że Nasryda miał w Ktezyfonie zaufanych ludzi, którzy poinformowali go o wysłaniu poselstwa przez szacha, mającego interweniować w sprawie uwięzionego poety (Abū l-Faraǧ 1838, 481; Horovitz 1930, 50). Jeśli powyższy opis wydarzeń byłby prawdą, oznaczałoby to, że władca Lachmidów zignorował rozkaz szacha, co byłoby dużą nierozważą⁵⁷.

Nie sposób udowodnić, czy Adi zmarł w celi, zginął z rąk swych wrogów, czy został stracony na rozkaz nasrydzkiego władcy. Jakkolwiek by było, jego śmierć, która miała miejsce około roku 600, ściągnęła na an-Numana nienawiść Zayda ibn ʿAdiego, syna ofiary, i niechęć Chosroesa. Ten ostatni nie zdecydował się jednak na natychmiastowe działanie. Znacznie później Zayd, który miał dostęp do ucha szacha⁵⁸, zdołał sprawić, że perski władca zwrócił się przeciwko an-Numanowi

---

i an-Numanem (Abū l-Faraǧ 1938, 477-478; Horovitz 1930, 52-53). Według niej powodem było to, że król najpierw przyjął zaproszenie na posiłek od ibn Zayda, ale po drodze zawitał do ibn Marina. Ponieważ do pierwszego z wymienionych dotarł najedzony, odmówił posiłku, a gospodarz dał wyraz swemu niezadowoleniu i dwukrotnie odrzucił zaproszenie od króla.

⁵⁶ An-Numan obiecał jego natychmiastowe zwolnienie. Strażnicy tłumaczyli, że bali się poinformować króla o śmierci ibn Zayda. Perski poseł nie mógł jednak dać im wiary, bo wcześniej dzięki łapówce udało mu się dotrzeć do uwięzionego i z nim porozmawiać. An-Numan zdołał jednak zastraszyć posła, który poinformował Chosroesa, że gdy przybył do al-Hiry, Adi już nie żył. Pewne znaczenie mogła mieć kwota 4 tys. złotych *mithkals* i piękna niewolnica, przekazane posłowi przez władcę Lachmidów (Abū l-Fara 1938, 482).

⁵⁷ Podobne odczucie musiał mieć Jakubi, bowiem według niego poseł Chosroesa zapewniał Adiego w czasie wizyty w miejscu jego uwięzienia, że an-Numan na pewno nie odważy się zlekceważyć rozkazu szacha (Al-Ya ʿqūbi 2019, 525).

⁵⁸ Zaid ibn ʿAdi zajął na dworze w Ktezyfonie to samo stanowisko, które wcześniej sprawował jego ojciec, otrzymując za to od Arabów wynagrodzenie w naturze (Tabarī 1999, 351-352; Horovitz 1930, 60). Warto zauważyć, że według Tabariego to an-Numan miał wysłać Zayda na dwór Chosroesa, rekomendując go jako równie dobrze wykształconego, jak jego ojciec (Tabarī 1999, 351; Horovitz 1930, 60). Być może wolał nie mieć go w al-Hirze. Ibn Jakubi daje synowi Adiego imię Amr i umieszcza go na dworze w Ktezyfonie jeszcze przed śmiercią jego ojca (Al-Ya ʿqūbi 2019, 524-525).

(Shahîd 1995a, 119). Opowiastka o tym, w jaki sposób tego dokonał, jest zbyt barwna, by uznać ją za w pełni wiarygodną. Zayd ibn Adi miał przekonywać szacha, że Arabowie wywyższają się i czują się lepsi od Persów, po czym podsunąć mu pomysł, by zażądać od króla Lachmidów przysłania na dwór w Ktezyfonie pięknych dziewcząt, by stały się małżonkami szacha, członków jego rodziny i dworu⁵⁹. An-Numan nie tylko odmówił spełnienia tego żądania, ale wygłosić miał, w obecności Zayda i władającego arabskim posła perskiego, uwagę na temat upodobań seksualnych szacha. Ponoć zapytał, czy w całej Persji nie ma dość „wielkookich”, by zaspokoić pragnienia szacha, a indagowany, kogo ma na myśli, odrzekł, że ... dzikie krowy (Tabarî 1999, 354; Al-Ya‘qûbî 2019, 525-526). Oficjalna odpowiedź an-Numana była odmowna, ale nie obraźliwa (pisał, że nie posiada tego, czego pragnie szach, i prosił o wyrażenie żalu z tego powodu). Jednak perski poseł i Zayd przekazali szachowi także cytowaną powyżej ‘prywatną’ uwagę, co gorsza, w zastrzeżonej formie⁶⁰. Nasir al-Ka‘bi sądzi, że Zayd celowo wykorzystał podwójne znaczenie arabskiego terminu, który może być tłumaczony jako ‘kraj’ (taka miała być intencja an-Numana) lub ‘stado bydła’, jak przekazano to szachowi (Al-Ka‘bi 2016, 24, przypisy 69)⁶¹.

W zbliżony, chociaż nie identyczny sposób sprawę przedstawił Al-Balami (al-Bal‘amî), tłumacz dzieła at-Tabariego na perski⁶². Według

---

⁵⁹ Wg Tabariego Persowie tradycyjnie sprowadzali na dwór dziewczęta odpowiadające idealnemu wzorcowi (zob. opis Tabarî 1999, 353-354; Horovitz 1930,), ale wcześniej nie brali ich z ziem arabskich (Tabarî 1999, 352; Horovitz 1930, 60-62). Pierwowzorem tego ideału miała być niewolnica, подарowana Chosroesowi Anuszirwanowi przez al-Munzira po kampanii przeciw Ghassanidom. Zayd miał mu powiedzieć, że w otoczeniu an-Numana jest kilkadziesiąt dziewcząt, spełniających wyśrubowane kryteria.

⁶⁰ Tę wypowiedź, w jeszcze ostrzejszej formie zrelacjonował szachowi jego wysłannik (Tabarî 1999, 355; Horovitz 1930, 63) lub syn Adiego (Al-Ya‘qûbî 2019, 526).

⁶¹ Mogło też chodzić o słowo *mahā*, które może odnosić się i do piękna kobiecego i do krów (przypisy 1395-1396 do przekładu al-Jakubiego (al-Ya‘qûbî 2018, 526, przypisy 1395-1396).

⁶² Dzieło al-Balamiego to przekład z perskiego kroniki at-Tabariego, jednak różniący się od niej w wielu fragmentach. Obecnie coraz częściej postrzegana jest jako

niego Zayd zakomunikował Chosroesowi, iż an-Numan ma piękną córkę imieniem Hadidża i wzbudził w Chosroesie żądzę, opisując jej piękno (al-Bal'amī 1984, 359). Szach wysłał go zatem w towarzystwie eunucha, by przywiózł mu tę kobietę, chociaż Zayd uprzedzał go, wykorzystując zęcinnie jeden ze stereotypów na temat swych rodaków, że Arabowie strzegą swych kobiet przed obcymi i nie wydają ich za Persów. Opisując reakcję an-Numana na żądanie Chosroesa, Al-Balami stara się usprawiedliwić pierwszego z wymienionych i oskarża Zayda ibn Adego o perfidne zniekształcenie wypowiedzi króla. Według niego, Nasryda powiedział, że kobiety arabskie mają ciemne twarze i nie są godne, by służyć szachowi. W oficjalnym liście miał napisać, że szach może wybierać spośród krowiookich (czyli wielkookich) kobiety z Iraku, zamiast brać śniadą arabską narzeczoną⁶³. W tłumaczeniu Zayda, które usłyszał Chosroes, ze zdania tego wynikało, że szach ma do wyboru tak wiele perskich jałówek, że nie należy dostarczać mu szlachetnie urodzonych córek Arabów (al-Bal'amī 1984, 360; Talib 2017, 246)⁶⁴.

Również w źródłach chrześcijańskich odnaleźć można wskazanie powodów o charakterze osobistym, które doprowadzić miały do narastania wrogości między Chosroesem i an-Numanem. Autor „Kroniki chuzystańskiej” twierdzi, że lachmidzki władca odrzucił prośbę Chosroesa o oddanie mu ręki Hind, jednej ze swych córek, i odmówił podarowania mu bardzo szlachetnego konia (Guidi 1903b, 18 [przekład łac.]; Guidi 1903a, 20 [tekst syr.]; [=Al-Ka'bi 2016, 24]). Co ciekawe, odmawiając szachowi ręki swej córki, miał stwierdzić, że nie wydaje kobiet za człowieka, który zawiera małżeństwo na sposób zwierzęcy (Guidi

---

oryginalne (Peacock 2007).

⁶³ Al-Balami wyjaśniał, że żadne stworzenie na ziemi nie ma tak pięknych oczu, jak dzikie, górskie krowy i że poeci arabscy nazywają tak piękne kobiety (al-Bal'amī 1984, 360; Talib 2017, 246).

⁶⁴ W późniejszych tekstach arabskich znajdziemy liczne wariacje na temat impertynckiej odpowiedzi Nasrydy i jej przekłamania przez Zayda (zob. Talib 2017, 247-248).

1903b, 18 [przekład łac.]; Guidi 1903a, 20 [tekst syr.]; [=Al-Ka'bi 2016, 24]), co budzi skojarzenia z cytowaną powyżej opowieścią at-Tabariego o odmowie wysłania kobiet na dwór w Ktezyfonie. Tę samą wersję w nieco zmienionej formie przekazał Abu Ubajda (Abū 'Ubayda). Według niego, Chosroes Parwiz był zły na króla Ĥiry an-Numana za odmowę wydania mu córki za żonę i znieważenie perskich kobiet. Dlatego uwięził an-Numana, który zmarł w więzieniu⁶⁵.

Chociaż nie można wykluczyć znaczenia osobistego konfliktu Chosroesa i an-Numana, nie wydaje się on wystarczający dla wytłumaczenia radykalnej decyzji szacha o likwidacji klienckiego państwa Lachmidów. Trzeba zatem szukać przyczyn poważniejszych. At-Tabari znał też inną wersję przebiegu wydarzeń, przekazaną przez Abu Ubajdę. Według niej, gdy Nasryda zabił Adiego, syn i brat tego ostatniego zorganizowali intrygę przeciw zabójcy, fałszując jego list do Chosroesa, tak iż zawierał słowa obraźliwe. Wskutek tego szach wydał na niego wyrok śmierci (Ṭabarī 1999, 358; Horovitz 1930, 64).

Trudno sobie wyobrazić, by władca Lachmidów odmówił królowi królów oddania za żonę swej córki. Taka propozycja była nie tylko honorem, ale i szansą poszerzenia wpływów na dworze w Ktezyfonie. Również odmowa podarowania rumaka brzmi mało prawdopodobnie. Można sobie natomiast wyobrazić, biorąc poprawkę na ubarwienia dodane przez at-Tabariego lub/i jego źródła, że śmierć Adiego mogła położyć się cieniem na relacjach Chosroesa z władcą Lachmidów i że szach mógł dodatkowo być skłaniany do ukarania tego ostatniego przez rodzinę ofiary. Nie sposób także wykluczyć, że do upadku an-Numana przyczyniły się intrygi jego wrogów. Jednak z perskiego punktu widzenia ta afera nie była na tyle istotna, by być jedyną, czy choćby główną przyczyną likwidacji sojuszniczego królestwa Nasrydów.

---

⁶⁵ Abū 'Obayda Ma' mar ibn al-Moʿannā (prawdopodobnie 110-209/728-824, ale daty jego życia nie są pewne). Jego świadectwo przekazał at-Tabari.

Spośród powodów wymienionych przez autora „Kroniki chuzystańskiej” najpoważniej brzmi ten dotyczący zachowania an-Numana w czasie buntu Bachrama Czobina. Jak wspomniałam, miał on odmówić pomocy szachowi, gdy ten uciekał przed rywalem na rzymskie terytorium (Guidi 1903b, 18 [przekład łac.]; Guidi 1903a, 20 [tekst syr.]; [=Al-Ka’bi 2016, 24]). Dzięki znacznej pomocy cesarza Maurycjusza (582-602 n.e.) i wsparciu rzymskiej armii Chosroes zwyciężył w wojnie domowej i nagrodziwszy swoich stronników, zemścił się na tych, którzy nie wspierali go dostatecznie mocno, w tym na an-Numanie. Zastanawia jednak, że w jego przypadku z odwetem czekał ponad dziesięć lat.

Bardzo istotnym czynnikiem, który mógł zaważyć na decyzji Chosroesa Parwiza, była likwidacja przez cesarza Maurycjusza sprzymierzonego z Bizancjum królestwa Ghassanidów, które wcześniej było przeciwwagą dla Lachmidów⁶⁶. Po stronie rzymskiej Persowie nie mieli już potężnego, rządzonego przez jednego władcę państwa, lecz konglomerat małych organizmów plemiennych. Gdy po obaleniu Maurycjusza (602 r.) Chosroes wszczął wojnę z cesarstwem, uznał układ sojuszniczy z Arabami, który obowiązywał przez cały VI wiek, za zbędny (Fisher, Wood, 2016, 276), a bazujący na jednym rodzie (Nasrydach) sposób zarządzania sprzymierzonymi plemionami arabskimi za nieskuteczny (Howard-Johnston 2011, 437–441). W tej sytuacji szach postanowił wziąć obronę pustynnych granic w swoje ręce (Bosworth 2000, 608).

Fakt, iż źródła podają bardzo różne powody konfliktu Chosroesa Parwiza z an-Numanem, sprawia wrażenie, że ich autorzy tak naprawdę nie wiedzieli, co się stało. Starali się dociec przyczyn upadku ostatniego króla Lachmidów, interpretując znane sobie fakty (uwięzienie i śmierć Adiego ibn Zayda, obecność jego syna na dworze w Ktezyfonie, poselstwo Chosroesa Parwiza do al-Hiry) i łącząc je z plotkami i domysłami.

---

⁶⁶ Na temat Ghassanidów, ich sojuszu z Bizancjum i okoliczności likwidacji ich państwa zob. Genequand, Robin 2015; Fisher 2011, 175-212; Wolińska 2023, 286-340, 515-532. Tam dalsza literatura przedmiotu.

Poszukując wyjaśnienia zagadki upadku an-Numana, przyjrzymy się przebiegowi wydarzeń. Po tym, jak Chosroesowi przekazano, co Arab myśli o jego upodobaniach seksualnych, obrażony szach zaprosił go na ucztę, na której król został zhańbiony (zamiast chleba podano mu wiązki siana); (Guidi 1903a, 20 [tekst syr.]; Guidi 1903b, 18 [przekład łac.]; [= al-Ka'bi 2016, 26]). W opinii Josefa Horovitz'a była to czytelna aluzja do listu an-Numana. Skoro oskarżył on szacha o zachowania bydlęce, sam dostał pokarm jak dla zwierzęcia (Horowitz 1930, 167, przyp. 1). Znieważony w ten sposób władca Lachmidów po opuszczeniu Ktezyfonu wezwał wszystkich podległych sobie Arabów, w szczególności plemię Ma'ad, do wywarcia zemsty. Arabowie zaczęli grabić ziemie należące do Persji (Guidi 1903a, 20 [tekst syr.]; Guidi 1903b, 18 [przekład łac.]; [= al-Ka'bi 2016, 26]). W odpowiedzi na to Chosroes podjął kroki, by ponownie sprowadzić an-Numana przed swe oblicze, czego ten ostatni skrupulatnie unikał.

Również at-Tabari zaświadcza, że szach wezwał do siebie an-Numana (Ṭabari 1999, 355). Ciekawe, że miał to uczynić dopiero po kilku miesiącach od otrzymania obraźliwego listu. Po raz kolejny okazało się, że Nasryda ma w Ktezyfonie zaufanych ludzi, którzy donieśli mu, że Chosroes planuje go ukarać. Kiedy zorientował się, że grozi mu niebezpieczeństwo, próbował go unikać, uciekając ze swojej stolicy do centralnej Arabii wraz z żonami i dziećmi⁶⁷. Dotarł na ziemie plemienia Ṭayyi', które jednak odmówiło udzielenia mu ochrony na swoim terytorium (Ṭabari 1999, 355-356; Abū l-Farağ 1838, 490-491; Horowitz 1930, 63)⁶⁸. Gotowość walki u jego boku zgłosił klan Rawāḥa, ale sam zainteresowany uznał go za zbyt słaby, by się na nim oprzeć (Ṭabari 1999, 356; Abū l-Farağ 1838, 491).

⁶⁷ Tabari podał imiona małżonek. Były to Far'ā ibn Sa'd i Zaynab ibn Aws (Ṭabari 1999, 355). Jakubi znał tylko jedną – Su'dā ibn Ḥārīt (Al-Ya'qūbī 2019, 526).

⁶⁸ Usłyszał, że gdyby nie łączące ich z nim związki małżeńskie, zabiliby go i że nie chcą psuć swoich relacji z szachem Chosroesem. Według Jakubiego tłumaczyli, że nie mają dostatecznych sił (Al-Ya'qūbī 2019, 526)

W tej sytuacji Nasryda szukał schronienia wśród Banū Bakr ibn Wā'il (Bakrī); (Ṭabarī 1999, 359), dużej konfederacji plemiennej, której terytorium rozciągało się od południowo-zachodniego Iraku do wschodniego Półwyspu Arabskiego (Donner 1980, 16-25). Swoją rodzinę, kosztowności, broń i zbroję zostawił pod opieką swego zięcia, Haniego ibn Masuda (Hāni' ibn Mas'ūd), wodza klanu Šaybān (Ṭabarī 1999, 356-357; Abū l-Farağ 1838, 491; Horovitz 1930, 63-64; Al-Ya'qūbi 2019, 526) lub, według innych, pod opieką wnuka, Haniego ibn Kabisza (Hāni' ibn Qabiša); (Ṭabarī 1999, 358; Horovitz 1930, 65). Tę ostatnią wersję wydarzeń at-Tabari uznał za bardziej wiarygodną, przychylając się do domniemania, że wówczas Hani ibn Masud już nie żył (Ṭabarī 1999, 359).

Według wiedzy at-Tabariego, zabezpieczywszy rodzinę, an-Numan udał się do Ktezyfonu, do Chosroesa Parwiza. Abu al-Faradž wyjaśnił, dlaczego tak się stało. Hani wprawdzie udzielił schronienia władcy Lachmidów, ale równocześnie oświadczył, że chociaż gotów jest walczyć u jego boku, to w starciu z szachem obaj nie mają szans. W tej sytuacji, jego zdaniem, an-Numan powinien zaryzykować i spróbować uzyskać przebaczenie Chosroesa. Jeśli by mu się udało, byłby wielkim królem. Jeśli nie – lepiej dlań będzie umrzeć z honorem jako władca niż cierpieć upokorzenie (Abū l-Farağ 1838, 492; Horovitz 1930, 65-66). Równocześnie Hani zadeklarował, że będzie bronił rodziny an-Numana. Tradycja syryjska zmodyfikowała nieco tę opowieść, wskazując inne osoby jako odpowiedzialne za podjęcie przez Nasrydę decyzji stawieniu się przed obliczem szacha. Ponoć an-Numan udał się na dwór Choroesa, namówiony przez jednego ze swych tłumaczy i przez żonę (Guidi 1903a, 20 [tekst syr.]; Guidi 1903b, 18 [przekład łac.]; [= al-Ka'bi 2016, 26])⁶⁹. Warto zauważyć, że ich motywy zostały przedstawione jako całkowicie odmienne. Tłumacz spiskował z Chosroesem, by w zdradziecki sposób oddać an-Numana w jego ręce. Małżonka imieniem Māwiya rzec miała,

⁶⁹ Tłumacz miał na imię Ma'na i pochodził z wyspy Darin. Zapewniał an-Numana, że szach zaprzysiął na Ewangelię, że nie uczyni mu krzywdy.

że woli, by mąż umarł jako król niż żył uciekając, pozbawiony tytułu królewskiego, co brzmi niemal identycznie, jak słowa Haniego.

Idąc za tymi radami, Nasryda podjął decyzję, by stawić czoła swemu losowi w stolicy imperium Sasanidów. Według at-Tabariego, wcześniej wysłał posła z darami do Chosroesa, a gdy ten przyjął posła i podarunki, sam się udał do Ktezyfonu (Abū l-Faraġ 1838, 493; Horovitz 1930, 66). Okazało się to błędem, bowiem Chosroes już podjął decyzję o definitywnym pozbyciu się Nasrydy. Szach nie przyjął go na audiencji, lecz kazał uwięzić w mieście Ḥāniqīn (Ṭabarī 1999, 357; Abū l-Faraġ 1838, 495), być może przetrzymawszy wcześniej jakiś czas pod bramami pałacu (Guidi 1903a, 20 [tekst syr.]; Guidi 1903b, 18 [przekład łac.]; [= al-Kaʿbi 2016, 26]). Wcześniej an-Numan musiał przełknąć jeszcze dodatkowe upokorzenie, gdy przy moście Sābāt w pobliżu Ktezyfonu powitał go syn Adiego ibn Zayda, który drwił z jego stanu, nazywając „małym an-Numanem” (Ṭabarī 1999, 357; Abū l-Faraġ 1838, 492; Horovitz 1930, 64, 66; Al-Yaʿqūbī 2019, 526).

Nie jesteśmy w stanie ustalić, co dokładnie stało się w Ktezyfonie, ani jakie były dalsze losy an-Numana, bowiem źródła podają bardzo różne wersje. Abu al-Faradž podał ich kilka. Według przytaczanej za Hammadem (Hammād al-Rāwīya) i uczonymi z Kufy, władca al-Hiry zmarł w Sābāt, gdzie był więziony. Inni twierdzili, że stało się to w Ḥāniqīn, a według jeszcze innej tradycji, podawanej za al-Kalbim, król został rzucony pod nogi słoni i rozdeptany (Abū l-Faraġ 1838, 492, 494; Horovitz 1930, 64; al-Balʿamī 1984, 362; Al-Yaʿqūbī 2019, 526). Tabari utrzymuje, że przyczyną śmierci an-Numana była zaraza (Ṭabarī 1999, 340–358)⁷⁰, ale podaje też (bez komentarza) wersję, zgodnie z którą Arab został zabity z rozkazu Sasanidy (Ṭabarī 1999, 358; Ṭabarī 1987, 149). Również według „Kroniki Seert” an-Numan został skazany na śmierć przez Chosroesa (Scher, Griveau, 1919, cap. 87, 219 [539]; Brelaud

⁷⁰ Nieco inną wersję wydarzeń zawiera perski przekład dzieła at-Tabariego (Al-Balʿamī 1958, 317–318).

2016, 6)⁷¹. Autor „Kroniki chuzystańskiej” przytacza plotki o jego otruciu (Guidi 1903a, 20 [tekst syr.]; Guidi 1903b, 18 [przekład łac.]; [= al-Ka'bi 2016, 26]).

Data pozbawienia władzy an-Numana nie jest pewna. Najczęściej koniec jego panowania datowany jest przez współczesnych uczonych na rok 602 (Rothstein 1899, 71), ale spotyka się też przesuwanie tej daty na 605 lub 606 r.⁷² Peter Edwell opowiada się za rokiem 602, wskazując, że był on szczególnie ważny dla Chosroesa, bowiem wówczas nie tylko udało mu się skonsolidować władzę w Persji, ale dodatkowo śmierć cesarza Maurycjusza umożliwiła mu podjęcie walki z cesarstwem pod hasłem pomśzczenia swego dobroczyńcy (Edwell i in. 2015, 270). W rzeczywistości Chosroes rozpoczął wówczas realizację ambitnego planu ekspansji. James Howard-Johnston skłonny jest przesunąć datowanie upadku królestwa Nasrydów na okolice roku 606 (Howard-Johnston 2011, 437). Jest pewne, że upadek miał miejsce przed bitwą pod Dū Qār, niedaleko Kufy, w której armia Arabów pokonała siły Chosroesa (Fisher 2011, 184–186; Al-Azmeh 1997, 119)⁷³. Niestety, dokładnej daty tego wydarzenia także nie znamy.

⁷¹ Stracony miał być też syn an-Numana.

⁷² Badacze zaproponowali zróżnicowane rekonstrukcje wydarzeń. Według De Lacy Evansa O'Leary'ego koniec królestwa al-Hiry należy datować na 605 r. n.e. Wtedy an-Numan ibn al-Munzir uciekł na pustynię i został zastąpiony przez Ijasa. Po śmierci tego ostatniego w 614 r. szach mianował Azadbeha. Równocześnie badacz ten datował egzekucję an-Numana dopiero na rok 620 (O'Leary 1927, 160-161). Według innej datacji an-Numan objął władzę 583 n.e., został stracony w 605 r., dwa lata później na zarządcę al-Hiry mianowano Ijasa ibn Kabisza, który zmarł w 616 r. W 614 władzę marzbanem został Azadbeh. Propozycje te budzą wątpliwości. O ile możliwe, że nominacja Ijasa nie odbyła się w tym samym roku, w którym zginął an-Numan, trudniej zrozumieć, jak Azadbeh mógł zostać marzbanem w 614 r., dwa lata przed śmiercią Ijasa ibn Kabisza. Być może Chosroes, przekonany o bezradności wodza Arabów zainstalował Azād̄hbeh jako marzbāna, gdy Iyas jeszcze żył, bez usuwania go.

⁷³ Chociaż wersje okoliczności śmierci an-Numana są różne, wszystkie wskazują jakiś związek z bitwą pod Dū-Qār (Shahīd 1995a, 119–120). Zob. bardzo interesującą dyskusję na temat tego wydarzenia w Webb 2016, 88–95.

3. Konsekwencje

Po aresztowaniu an-Numana Chosroes całkowicie odsunął Lachmidów od władzy i powierzył rządy al-Hirze Ijasowi ibn Kabisza, temu samemu, który czasowo reprezentował szacha w al-Hirze po śmierci al-Munzira, a przed objęciem władzy przez an-Numana (Tabarī 1999, 359, 371; Tabarī 1993, 4⁷⁴; Alajmi 2012, 4; Bosworth 2000, 608)⁷⁵. Miał on być odpowiedzialny za plemiona arabskie, które przemieszczały się po pustyni graniczącej z terytorium perskim w południowym Iraku (Tabarī 1993, 4). Ijas był chrześcijaninem z plemienia Tayyi', które odmówiło pomocy an-Numanowi (Tabarī 1999, 355-356; Abū l-Faraġ 1838, 490-491; Horovitz 1930, 63)⁷⁶. Być może temu właśnie zawdzięczał swój awans. Warto też przypomnieć, że At-Tabari, powołując się na świadectwo Abu-Ubajdy, twierdzi, że Ijas pomógł Chosroesowi w czasie jego ucieczki do Bizancjum w roku 590 (Tabarī 1999, 359). Chociaż to Ijas ibn Kabisza przejął władzę w al-Hirze, Chosroes mianował gubernatorem miasta niejakiego an-Nachirajana (an-Nakhīrajān), aby czuwał nad jej nowym władcą (Tabarī 1999, 371). Inny Arab został wyznaczony dowódcą dla regionu Safawān jako lokalny gubernator. To oznaczało koniec dynastii Lachmidów, która skutecznie chroniła Persję przed plemionami arabskimi przez prawie trzy stulecia (Shahīd 1995a, 120)⁷⁷.

Ijas otrzymał polecenie odebrania majątku an-Numana powierzonego konfederacji Bakr ibn Wā'il, ale spotkał się ze stanowczą odmową (Tabarī 1999, 359-260). Arabowie, niezadowoleni z Ijasa, wznieci bunt. Rozwścieczony szach wysłał do walki z nim an-Nu'māna ibn Zur'a at-Taglibī (Tabarī 1999, 359-360). Obie strony zaczęły tworzyć koalicje,

⁷⁴ Tu imię zarządcy brzmi: Qabiṣa ibn Iyās ibn Ḥayyah al-Tā'ī.

⁷⁵ Panegiryk na jego cześć skomponował Al-A'shā' (Alajmi 2012, 16-71).

⁷⁶ At-Tabari, powołując się na świadectwo Abu-Ubajdy twierdzi, że Ijas pomógł Chosroesowi w czasie jego ucieczki do Bizancjum (Tabarī 1999, 359).

⁷⁷ At-Tabari za ostatniego przedstawiciela Nasrydów uważa niejakiego Al-Munzira ibn an-Numana ibn al-Munzira, który zginął w Bahrajnie (Tabarī 1999, 372). On jednak nigdy nie władał w al-Hirze.

przygotowując się do walki (Ṭabarī 1999, 360-362). Najważniejszym plemieniem wchodzącym w skład sił arabskich było Šaybān⁷⁸. Przeciwko nim stanęły wojska perskie w sile 2000 żołnierzy, wspierane przez sojusznicze wojska arabskie pod wodzą Ijasa (3000 wojowników). W ich składzie byli Rabīʿa, dowodzeni przez Kajsa ibn Masuda (Qays ibn Masʿūd) i klan plemienia Iyād. Jak się jednak miało okazać, obie te grupy potajemnie współpracowały z Banu Šaybān (Ṭabarī 1999, 361-363).

W trudnym do ustalenia czasie pod Dū Qār doszło do otwartego starcia między Persami i ich arabskimi pomocnikami z jednej strony, a arabskimi plemionami z drugiej (Power 1913, 205-206)⁷⁹. Współcześni uczeni lokują je w okresie między 604 a 611 rokiem (Bosworth 2000, 608; Rothstein 1899, 123; Landau-Tasserion 1996, 574-575)⁸⁰. Chociaż wydaje się, że bitwa miała chaotyczny przebieg, zaś arabscy przeciwnicy Chosroesa nie skoordynowali swoich wysiłków ani nawet nie wybrali jednego głównodowodzącego, to zadali połączonym siłom perskim i arabskim ciężką klęskę (Ṭabarī 1999, 362-370; Abu Ezzah 1979, 59; Croq, Brelaud 2022, 480; Farroukh 2007, 255).

Bitwa pod Dū Qār zasłynęła w opowieściach muzułmańskich, na podstawie których trudno jednak odtworzyć nie tylko jej przebieg, ale także okoliczności, które do niej doprowadziły (Ṭabarī 1999, 339, 362-370)⁸¹. Arabscy autorzy połączyli elementy z różnych tradycji dotyczących tych

---

⁷⁸ Pozostałe grupy to: Banū Ejl, Banū Dohl, Banū Qays ibn Thaʿlaba, Banū Taym-
-Allāh ibn Thaʿlaba i Banū Yaškor (Donner 1980, 16-18, 28).

⁷⁹ Badacz jest przekonany o szczególnym znaczeniu tego starcia dla budowy samoświadomości Arabów.

⁸⁰ Według niektórych przekazów muzułmańskich bitwa miała miejsce w 1/623 lub 2/624 roku.

⁸¹ Przebieg starcia i jego odzwierciedlenie w poezji Al-Yaʿqūbī (Al-Yaʿqūbī 2019, 527). Bitwę odnotowano też w licznych innych źródłach, m.in. w „Bishr ibn Marwān al-Asadī’s Ḥarb Banī Shaybān maʿa Kisrā ʿĀnūshirwān”. O źródłach, które mogą leżeć u podstaw relacji z tej bitwy, patrz Donner 1980, 5-38. Źródła perskie dotyczące okresu sasanidzkiego milczą o tej bitwie; można to wyjaśnić klęską i stosunkowo niewielką liczbą zaangażowanych wojowników.

wydarzeń⁸². At-Ṭabari stwierdza wyraźnie, że przyczyną bitwy pod Dū Qār był los an-Numana (Ṭabari 1999, 358), a przaprzyczyną – zabicie Adiego ibn Zayda z rozkazu króla Lachmidów (Ṭabari 1999, 339). Według wersji Abu Ubajdy kiedy Hani ibn Kabisza (lub Hani ibn Masud według al-Kalbiego), wódz Banū Šaybān, odmówił oddania mu rodziny, zbroi i skarbcza an-Numana, który mu zaufał, Chosroes zorganizował kampanię przeciwko Banū Šaybān i wysłał przeciwko nim siły zbrojne, które zostały pokonane w Dū Qār (Ṭabari 1999, 358-359)⁸³. Nieco inaczej sprawę przedstawił Ibn Kalbi. Według niego, gdy an-Numan został zdetronizowany, członkowie konfederacji Bakrī najechali terytorium perskie w Iraku. Chosroes zawarł wówczas porozumienie z Kajsem ibn Masudem (Qays ibn Mas‘ūd), jednym z przywódców Banū Šaybān wchodzących w skład tej konfederacji, któremu nadał połacie ziemi w zamian za zapobieżenie arabskim najazdom na terytorium perskie (Ṭabari 1999, 356-357). Jednak wrogowie Kajsa z jego własnego plemienia kontynuowali ataki, więc szach uwięził Kajsa i zażądał od Bakrī zakładników jako warunku jego uwolnienia lub gwarancji zaniechania dalszych najazdów. Ponieważ Arabowie odrzucili to żądanie, Chosroes wysłał przeciwko nim armie, co skończyło się porażką w Dū Qār (Ṭabari 1999, 361; Landau-Tasserion 1996, 574-575).

Ignaz Goldziher zwrócił uwagę na związek między niechęcią Arabów do Persów a sławieniem zwycięstwa pod Dū Qār w tekstach muzułmańskich (Goldziher 1966, 100). Dla ukształtowania się relacji o starciu istotne okazały się sentymenty etniczne i religijne. Wydaje się, że bitwa miała dla Arabów przede wszystkim znaczenie ideologiczne i symboliczne daleko wykraczające poza znaczenie militarne i polityczne. Prorokowi Mahometowi przypisuje się stwierdzenie: „To pierwsza bitwa,

---

⁸² Dostrzegalne są zarysy dwóch głównych wersji, z których jedną ostatecznie można powiązać z relacją Abu Ubajdy (zm. 209/824), drugą ze świadectwem Ibn Kalbiego (zm. 204/819). Obie omawia Landau-Tasserion 1996, 574-575.

⁸³ Odwołuje się do świadectwa Abu Ubajdy.

w której Arabowie sprawiedliwie zemścili się na Persach i osiągnęli to zwycięstwo przeze mnie” (Ṭabarī 1999, 361).

Niepewne są losy Ijasa ibn Kabisza. Niektóre źródła sugerują, że żył aż do podboju al-Hiry przez Chalida ibn al-Walida (Ḥālid ibn al-Walīd) w 633 r. po Chr. I twierdzą, że był jednym z sygnatariuszy porozumienia pokojowego z muzułmańskim wodzem w imieniu Arabów z Hiry (Ṭabarī 1993, 4)⁸⁴. Jest to jednak bardzo mało prawdopodobne, skoro władza Ijasa w al-Hirze trwała tylko dziewięć lat (Ṭabarī 1999, 371). W innym miejscu swego dzieła at-Tabari podaje inne imię osoby uczestniczącej w negocjacjach z Chalidem. Miał to być Kabisza ibn Ijas (Qabisa ibn Iyās ibn Hayya al- al-Ṭā’ī); (Ṭabarī 1993, 4; Abu Ezzah 1979, 59)⁸⁵. Wszystko wskazuje na to, że dziejopis pomylił Kabiszę, który razem z innymi dygnitarzami al-Hiry brał udział w zawarciu porozumienia pokojowego z muzułmanami w 633 r., z Ijasem, który zastąpił ostatniego króla Lakhmidów. Kabisza ibn Ijas mógł być synem Ijasa lub jednym z jego krewnych.

Tabari twierdzi też, że po śmierci Ijasa ibn Kabisza inny członek dynastii Lachmidów został mianowany królem w al-Hirze. Jego imię miało brzmieć al-Munzir ibn an-Numan ibn al-Munzir (al-Mundir ibn an Nu‘mān ibn al-Mundir) i miał on być synem an-Numana, który został stracony na polecenie Chosroesa Parwiza (Ṭabarī 1999, 372; Abu Ezzah 1979, 59). On jednak nie został mianowany przez Persów i nigdy nie władał w al-Hirze, lecz został wybrany przywódcą przez zbuntowanych Arabów z Bahrajnu, gdzie też zginął (Ṭabarī 1999, 372; Ibn Ishāq 2004, 636).

Po śmierci Ijasa ibn Kabisza Chosroes postanowił powierzyć kontrolę nad al-Hirą i sąsiednimi plemionami arabskimi perskiemu urzędnikowi

---

⁸⁴ Jako jednego z przywódców miasta, podpisującego porozumienie z Chalidem wymieniają go at-Tabari (Ṭabarī 1993, 35) i al-Baladuri (Al-Balādhurī 216, 390). Ten ostatni dodaje jednak, że według innych chodziło o jego syna Farwa ibn-Ijasa.

⁸⁵ Równocześnie błędnie utrzymuje, że to on został wyznaczony do rządu w al-Hirze po egzekucji an-Nu‘mana ibn al-Munzira (Ṭabarī 1999, 371).

i osadził tu marzbana (Ṭabarī 1999, 372) w osobie Azadbeha⁸⁶. Dwóm innym dowódcom powierzono odpowiedzialność za Kuwejt i al-Ubul-la. Tym samym państwo Lachmidów zostało zredukowane do statusu zwykłej perskiej prowincji. Możliwe, że potajemna współpraca Arabów Rabi‘a i Iyād z Banu Šaybān przeciwko Persom i ich arabskim sojusznikom w bitwie pod Dū Qār przekonała Chosroesa, że nie może dalej liczyć na kontrolę Arabów przez innych Arabów. Azadbeh miał stawić czoła muzułmanom, ale został pokonany przez Chalida ibn al-Walida w 633 n.e. (Ṭabarī 1993, 27-28).

4. Wnioski

Analiza przyczyn konfliktu an-Numana z Chosroesem Parwizem pozwala stwierdzić, że żadna z powyżej wymienionych przyczyn pojedynczo nie może wyjaśniać likwidacji klienckiego państewka rządzonego przez Nasrydów, chociaż niektóre z nich mogłyby tłumaczyć usunięcie z tronu an-Numana. Raczej nie było to przyjęcie chrześcijaństwa przez Araba, skoro jego następcą został Ijas, także wyznający tę religię. Warto też odnotować nacisk, jaki źródła kładą na to, że decyzja o konwersji była uzależniona od zgody szacha. Niemal wszystkie źródła przedstawiają ostatniego władcę Lachmidów jako osobę pyszną, obcesową, pozbawioną umiejętności dyplomatycznych. Takim okazał się już w chwili, gdy zabiegając o tron, zapewniał Hormizdasa, że utrzyma w szachu wszystkich Arabów. Wtedy zapewniło mu to sukces, ale zlekceważenie rozkazu Chosroesa w sprawie uwolnienia Adiego ibn Zayda było już rzuceniem wyzwania królowi królów.

Chociaż nie można wykluczyć, że trudny charakter an-Numana wywarł złe wrażenie na szachu i uwiarygodnił intrygi wrogów arabskiego króla, znacznie poważniejszym powodem wystąpienia Chosroesa

---

⁸⁶ Azadveh-i Banegan Mahan-i Mihr-Bondad, w arabskich tekstach występujący jako Azādhbih ibn Baniyan Māhān ibn Mihrbundādh (Bosworth 1987, 177). Ṭabarī 1999, 372; Ṭabarī 1993, 26-27. O’Leary 1927, 160 podaje, że po śmierci Iyasa w 614 satrapą został mianowany Pers o imieniu Zadiya.

przeciwko niemu mógł być udział przywódców lachmidzkich w walkach o władzę w Persji. Jeśli Nasryda nie stanął jednoznacznie po stronie Chosroesa w czasie buntu Bahrama, musiało to podkopać zaufanie do niego ze strony perskiego władcy, nawet jeśli aktywna pomoc udzielona przez syna an-Numana pozwoliła mu jakoś wytłumaczyć swe zachowanie. Uraza mogła jednak zostać zapamiętana i wzmocniona, jeśli Arab naprawdę pozwolił sobie na niestosowną uwagę dotyczącą stosunku szacha do kobiet. Jak to ujął zręcznie autor „Kroniki chuzystańskiej”, Chosroes „poskładał wszystkie te rzeczy i zachował je w pamięci”⁸⁷. Kiedy nadarzyła się okazja, usunął al-Numana (Fisher, Wood 2016, 275).

Powtórzmy jednak – o ile kumulacja różnych uraz mogła skłonić szacha do pozbycia się nieulubianego króla, to jednak nie tłumaczy to rezygnacji z dynastii Nasrydów, a tym bardziej likwidacji klienckiego państwa Lachmidów. Chosroes mógł zastąpić an-Numana innym przedstawicielem panującego rodu, choćby jego bratem al-Aswadem, który był rywalem an-Numana do tronu po śmierci ich ojca. Skoro tego nie uczynił, nie mogło chodzić tylko o osobisty konflikt z nasrydzkim władcą. Trzeba zatem przyjrzeć się zagadnieniu w szerszym kontekście politycznym.

Jako sojusznicy perscy Arabowie nigdy nie byli dla imperium Sasanidów równorzędnymi partnerami. Uprzywilejowana pozycja Nasrydów wynikała z ich długotrwałych relacji osobistych z władcami perskimi, co było szczególnie widoczne w czasach dziadka an-Numana, słynnego al-Minzira ibn an-Numana, który cieszył się zaufaniem Kawada I i Chosroesa Anuszirwana. Wtedy właśnie nastąpił wymierny wzrost rangi politycznej i aspiracji władców al-Hiry. Jako przykład podać można fakt, że Ambros (‘Amr), syn al-Munzira, mógł obcesowo krytykować sasanidzkiego posła Zikha (Fisher, Wood 2016, 259). Pozycja polityczna rodu nadal jednak w dużym stopniu zależała od dobrej woli perskich patronów, była zatem niepewna (Fisher, Wood 2016, 275).

⁸⁷ „quae omnia Chosroes cumulata in animo servavit” (Guidi 1903b, 18).

Rosnące pod koniec VI w. niezależność i aspiracje Nasrydów mogły zaniepokoić szachów (Bosworth 2000, 608). Warto zauważyć, że już po śmierci al-Munzira ibn al-Munzira Hormizdas, nie znajdując nikogo godnego objęcia władzy nad al-Hirą, zastanawiać się miał nad jej podporządkowaniem bezpośrednio Persji i umieszczeniem tam garnizonu (Abū l-Faraġ 1835, 544). W efekcie „the leaders of the Persian Arabs did not survive their rapid growth in political confidence and power” (Fisher, Wood 2016, 274). Współbrzmi z tym opinia Jamesa Howard-Johnstona, iż Nasrydzi zostali wyeliminowani w ramach przygotowań do rozszerzenia władzy Sasanidów na zachód, w kierunku pustyni (Howard-Johnston 2006, 20–21). Co niezmiernie istotne – po likwidacji związanego sojuszem z Bizancjum państwa Ghassanidów Lachmidzi po prostu przestali być niezbędni, a przynajmniej tak ocenił sytuację Chosroes II.

Z perspektywy czasu decyzje rzymskie i sasanidzkie wypowiedzenia umów z klientami wyglądają na błędną ocenę sytuacji. Bardzo szybko dały się odczuć ich złe skutki, szczególnie w przypadku Sasanidów, którzy na początku VII w. stracili kontrolę nad obrzeżami pustyni. Ich ekspansjonistyczne plany spotkały się z wielkim oburzeniem Arabów i doprowadziły do powstania konfederacji plemion walczących przeciwko dotychczasowym patronom. Wprawdzie przesadą jest stwierdzenie, że po uwięzieniu an-Numana wszyscy Arabowie podjęli walkę z Persami, ale klęski poniesione przez tych ostatnich w wojnie z Bizancjum za Herakliusza i upadek perskiej potęgi militarnej sprawiły, że przywódcy plemion arabskich mogli zacząć rozważać możliwość uwolnienia się z perskiego jarzma. Tempo ekspansji islamskiej nie pozwoliło jednak Arabom na wykorzystanie sprzyjającej sytuacji i to muzułmanie zdołali wypełnić polityczne *vacuum* (Abu Ezzah 1979, 61).

Niektórzy uczeni uznają bitwę pod Dū Qār za część arabskiego buntu przeciwko Persom, wskutek którego imperium perskie zostało podbite

przez muzułmanów (Bosworth 2000, 608)⁸⁸. W rzeczywistości Arabowie z al-Hiry wcale nie marzyli o podporządkowaniu się nowej sile politycznej, stworzonej przez Mahometa (O'Leary 1927, 161). Miasto przez jakiś czas stawiało opór oddziałom Chalida ibn al-Walida⁸⁹. Z tekstu at-Tabariego, łączącego bitwę z obaleniem an-Numana, wyciągany jest wniosek, że gdyby Chosroes zachował sojusz z Arabami, Sasanidzi mogliby skuteczniej stawiać opór nowym najeźdźcom (Tabarī 1999, 358). Chociaż trudno udowodnić, że perscy i rzymscy sojusznicy byłiby w stanie walczyć skuteczniej niż Rzymianie i Sasanidzi przeciwko armiom muzułmańskim (Fisher, Wood, 2016, 276), likwidacja państw Ghasanidów i Lachmidów z pewnością nie wzmocniła systemów obronnych obu mocarstw.

Bibliografia

Źródła

Abū l-Faraġ. 1838. *Kitāb al-Aġānī*. Tłum. Étienne Quatremère. „Mémoires sur l'ouvrage intitulé 'Kitāb alagānī', c'est-à-dire 'Recueil de chansons.' *Journal asiatique*, sér. 3, VI: 465-506.

Abū l-Faraġ. 1835. *Kitāb al-Aġānī*. Tłum. Étienne Quatremère. „Mémoires sur l'ouvrage intitulé 'Kitāb alagānī', c'est-à-dire 'Recueil de chansons.' *Journal asiatique*, sér. 2, XVI: 497-545.

---

⁸⁸ Ponieważ plemiona Šaybāni, dowodzone przez Mot:annā ibn Hāret:a, pomagały muzułmanom w podboju Iraku, argumentowano, że plemiona Bakri, a zwłaszcza klan Šaybān, od czasu bitwy pod Dū Qār prowadziły wyraźną politykę antysasanidzką. Fred Donner wykazał jednak, że ci, którzy wspierali muzułmanów, i ci, którzy odegrali istotną rolę pod Dū Qār, należeli do różnych, nawet rywalizujących klanów; niektórzy przywódcy Šaybān sprzymierzili się z Persami po Dū Qār i walczyli przeciw muzułmanom podczas podboju Iraku (Donner 1980, 28-30).

⁸⁹ Po klęsce Ijasa w walce z muzułmanami mieszkańcy al-Hiry przygotowali się do obrony miasta, ale ostatecznie zawarli ugodę z Chalidem (Tabarī 1993, 31-35). Muzułmanie oblegli też inne forty. W jednym z nich miał bronić się Ijas ibn Kabisza (Tabarī 1993, 28, 30).

- al-Balādhurī, Ahmad ibn Yahyā, 1916. *The Origins of the Islamic State*. Tom 1. Tłum. Philip Khuri Hitti. New York: Columbia University Press.
- al-Balādhurī, Ahmad ibn Yahyā, 1924. *The Origins of the Islamic State*. Tom 2. Tłum. Francis Clark Murgotten. New York: Columbia University Press.
- al-Bal‘amī, 1984. *Tabari: La Chronique. Histoire des prophètes et des rois tradiut du persane*. Tom I. Tłum. Hermann Zotenberg. Arles: Le Méjan.
- al-Bal‘amī. 1958. *Chronique de al-Tabari traduite sur la version Persane*. Przeł. Hermann Zotenberg. Paris: Besson et Chantemerle.
- al-Ka‘bi, Nasir, wyd. i tłum. 2016. *A Short Chronicle on the End of the Sasanian Empire and Early Islam: 590–660 A.D.* New Jersey: Gorgias Press.
- al-Mas‘ūdī, ‘Alī ibn al-Ḥusayn. 1862. *Les Prairies d’or*. Tom 2. Tłum. Charles Barbier de Meynard, Abel Pavet de Courteille. Paris: Imprimerie impériale
- al-Ya‘qūbī. 2018. *The Works of Ibn Wādiḥ al-Ya‘qūbī, An English Translation*. Tom II. Wyd. Matthew S. Gordon, Chase F. Robinson, Everett K. Rowson, Michael Fishbein. Leiden–Boston: Brill.
- Bedjan, Paul, wyd. 1895. „Vie syriaque de Sabrišo” W *Histoire de Mar Jab-Alaha, de trois autres patriarches, d’un prêtre et de deux laïques, nestoriens*, 288-331. Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Chabot, Jean-Baptiste, tłum. 1896 „Le Livre de la chasteté composé par Jésusdenah, évêque de Baçrah.” *Mélanges d’archéologie et d’histoire* 16: 225-292.
- Evagrius. 2000. *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*. Tłum. i wstęp Michael Whitby. Liverpool: Liverpool University Press
- Ewagriusz. 1990. *Historia Kościoła*. Tłum. Stefan Kazikowski. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

- Fiey, Jean-Maurice. 1970. *Jalons pour une histoire de l'Église en Iraq* (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 310. Subsidia 36). Louvain: Peeters Publishers & Booksellers.
- Firdausí. 1923. „Khusrau Parwíz” W *The Sháhnáma of Firdausí*. Tom 8. Przeł. Arthur George Warner, Edmond Warner, 196-422. London: Kegan Paul, Trench, Trübner and Co.
- Guidi, Ignazio, red i tłum. 1903a. „Khuzistan Chronicle/Chronicon Anonymum.” (tekst syryjski) W *Chronica Minora I* (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Scriptorum Syrii Seria 3, tom 4). Red. Ignazio Guidi, 15–39. Leipzig: Otto Harrasowitz.
- Guidi, Ignazio, red i tłum. 1903b. „Khuzistan Chronicle/Chronicon Anonymum.” (przekład łac.) W *Chronica Minora I* (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Scriptorum Syrii Seria 3, tom 4). Red. Ignazio Guidi, 15–32. Leipzig: Otto Harrasowitz.
- Ibn Ishāq, Muhammad. 2004. *The Life of Muhammad: A translation of Ishaq's Sirat Rasūl Allāh*. Tłum. Alfred Guillaume. Oxford: Oxford University Press.
- John of Ephesus. 1923. „The Life of Simeon the Bishop.” W *Iohannis Ephesini Lives of the Eastern Saints* (Patrologia Orientalis 17). Part I. Wyd. i przeł. Ernest Walter Brooks, 137–158. Paris: Firmin Didot.
- Jullien, Florence. 2009. „La chronique du Hūzistān. Une page d'histoire sassanide.” W *Trésors d'Orient: mélanges offerts à Rika Gyselen* (Studia Iranica 42). Red. Philippe Gignoux, Christelle Jullien, Florence. Jullien, 159-186. Paris: Peeters.
- Kyrillos von Scythopolis. 1939. „Vita Iohannis.” W *Vitae monachorum Palaestinensium*. Red. Eduard Schwartz, 201–221. Leipzig: J.C. Hinrichs Verlag.
- Lent, Frederick. 1915. „The Life of St. Simeon Stylites: A Translation of the Syriac Text in Bedjan's Acta Martyrum et Sanctorum. Vol. IV.” Przeł. Frederick Lent. *Journal of the American Oriental Society* 35: 103-198.

- Mari ibn Sulayman. 1899. *De patriarchis Nestorianorum commentaria*. Pars prior: *Textus arabicus et versio latina*. Wyd. i tłum. Henricus Gismondi. Romae: G. de Luigi.
- Procopius. 1962. *De Bellis*. Tom I: *Libri I-IV* (Procopii Caesariensis Opera omnia 1). Wyd. Jacob Haury, corr. Gerhard Wirth. Lipsiae: Teubner
- Prokopiusz z Cezarei. 2013. *Historia wojen*. Tom I: *Księga I-IV*. Tłum., wstęp, kom. Dariusz Brodka. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagellonica.
- Pseudo-Joshua the Stylite. 2000. *The Chronicle of Pseudo-Joshua the Stylite*. Tłum. i wstęp Frank Trombley, John W. Watt. Liverpool: Liverpool University Press.
- Pseudo Nilus. 1865. *Narrationes quibus caedes monachorum in montis Sinae*. Wyd. Jean-Paul Migne. W *Patrologia graeca*. Tom 79, 583–694. Paris: Imprimerie Catholique.
- Pseudo-Zachariah. 2011. *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor. Church and War in Late Antiquity*. Wyd. Geoffrey Greatrex. Tłum. Robert Phenix, Cornelia B. Horn, ze wstępem Sebastian Brock, Witold Witakowski. Liverpool: Liverpool University Press.
- Roggema, Barbara. 2008. „The West-Syrian Recension.” W Eadem, *The Legend of Sergius Bahīrā: Eastern Christian Apologetics and Apocalyptic in Response to Islam*, 311-373. Leiden-Boston: Brill.
- Roggema, Barbara. 2008. „The West -Syrian Recension.” W Eadem, *The Legend of Sergius Bahīrā: Eastern Christian Apologetics and Apocalyptic in Response to Islam*, 312-373. Leyde-Boston: Brill
- Scher, Addai, i Robert Griveau, wyd. i tłum. 1919. „Histoire nestorienne: Chronicle of Seert, seconde partie.” W *Patrologia Orientalis*. Tom XIII. 4, 437 [117]–639 [319]. Paris: Firmix-Didot et Co Imprimeurs-Editeurs
- Skjærvø, Prods O., i Helmut Humbach. 1983. *The Sassanian Inscription of Paikuli*. Part 3.1: *Restored Text and Translation* by Prods O. Skjærvø. Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag. Dostęp: 2023.12.07.

- <https://web.archive.org/web/20070927205815/http://www.sasanka.com/pdf/Paikuli.pdf>
- Ṭabarī. 1987. *The History of al-Ṭabarī (Ta'riḫ l-rusul wa'l-muluk)*. Tom IV. *The Ancient Kingdoms*. Tłum. Moshe Perlmann. Albany: State University of New York Press.
- Ṭabarī. 1993. *The History of al-Ṭabarī (Ta'riḫ l-rusul wa'l-muluk)*. Tom. XI: *The Challenge to the Empires: A.D. 633-635/ A. H. 11-13*. Tłum. Khalid Yahya Blankinship. Albany: State University of New York Press.
- Ṭabarī. 1999. *The History of al-Ṭabarī (Ta'riḫ l-rusul wa'l-muluk)*. Tom V: *The Sāsānides, the Byzantines, the Lakhmids, and Yemen*. Tłum. Clifford Edmund Bosworth. Albany: State University of New York Press
- Theodoros Anagnostes. 2009. *Kirchengeschichte*. Red. Günther Christian Hansen. Berlin: Akademie-Verlag.
- Teodor Lektor. 2019. *Historie Kościoła Jana Diakrinomenosa i Teodora Lektora*. Przekład, wstęp i komentarz Robert. Kosiński, Adrian Szopa, Kamilla Twardowska. Kraków: Historia Iagellonica. Towarzystwo Wydawnicze.
- Teofilakt Symokatta. 2016. *Historia powszechna*. Wyd. i tłum. Anna Kołtowska, Łukasz Różycki. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Theophanes. 1883. *Chronographia*. Red. Carl de Boor. Tom I. Lipsiae: Teubner.
- Theophanes. 1997. *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, A.D. 284–813*. Przeł. Cyril Mango, Roger Scott. Oxford: Oxford University Press.
- Vittore da Tunnuna. 1997. *Chronica. Chiesa e Impero nell'età di Giustiniano*. Red. Antonio. Placanica. Firenze: Sismel – Edizioni del Galluzzo.

Opracowania

- Abu Ezzah Abdullah. 1979. „The Political Situation in Eastern Arabia at the Advent Of Islam.” *Proceedings of the Seminar for Arabian*

- Studies* 9: 53-64 (= *Proceedings of the Twelfth Seminar for Arabian Studies held at the School of Oriental & African Studies and Institute of Archaeology, London on 10th - 12th July, 1978 (1979)*).
- Alajmi, Hamad. 2012. „Pre-Islamic Poetry and Speech Act Theory: Al-A`sha, Bishr ibn Abi Khazim, and al-Ḥujayjah.” *Rozprawa doktorska*. Indiana University. Dostęp 2023.12.07. <https://www.proquest.com/docview/1015034001>
- Al-Azmeh, Aziz. 1997. *Muslim Kingship. Power and the Sacred in Muslim, Christian, and Pagan Politics*. London-New York: I.B. Tauris
- Al-Ka`bi, Naṣīr. 2012. „Report on the excavations of Ḥira in 2010-2011.” *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies* 12: 3-10.
- Asmussen, Jes Peter. 1983. „Christians in Iran.” W *The Cambridge History of Iran*. Tom 3.2: *The Seleucid, Parthian and Sasanid Periods*. Red. Ehsan Yarshater, 924–948. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baca-Winters, Keenan. 2015. „From Rome to Iran: Identity and Xusro II.” *Rozprawa doktorska*. University of California, Irvine.
- Baca-Winters, Keenan. 2018. *He Did Not Fear: Xusro Parviz, King of Kings of the Sasanian Empire (570 CE-628 CE)*. Piscataway, NJ: Gorgias Press.
- Baum, Wilhelm. 2004. *Shirin: Christian–Queen–Myth of Love: A Woman of Late Antiquity: Historical Reality and Literary Effect*. Piscataway, NJ: Gorgias Press.
- Baum, Wilhelm, i Dietmar W. Winkler. 2003. *The Church of the East: A Concise History*. London-New York: Routledge
- Bosworth, Clifford Winkler Edmund. 1987. „Āzādbeh b. Bānegān.” W *Encyclopaedia Iranica*. Tom III.2, red. Ehsan Yarshater. London-New York: Routledge: 177.
- Dostęp 2023.12.07. <https://www.iranicaonline.org/articles/azadbeh>
- Bosworth, Clifford Edmund. 2000. „Iran and the Arabs Before Islam.” W *The Cambridge History of Iran*. Tom III.1: *The Seleucid*,

- Parthian, and Sasanian periods*. Red. Ehsan Yarshater, 593-612. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brelaud, Simon. 2016. „Al-Ḥīra et ses chretiens dans les guerres romano-perses.” *Camenulae* 15: 1-26.
- Brock, Sebastian P. 1982. „Christians in the Sasanian Empire: A Case of Divided Loyalties.” *Studies in Church History* 18: 1–19.
- Brzozowska, Zofia Aleksandra. 2015. „Boginie przedmuzułmańskiej Arabii (Al-Lat, Al-Uzza, Manat).” W *Bizancjum i Arabowie. Spotkanie cywilizacji*. Red. Paweł Filipczak, Teresa Wolińska, 62–87. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Caussin de Perceval, Armand-Pierre. 1847. *Essai sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme, pendant l'époque de Mahomet, et jusqu'à la réduction de toutes les tribus sous la loi musulmane*. Tom II. Paris: F. Didot.
- Croq, Alice, i Simon Brelaud. 2022. „La mémoire d'al-Ḥīra et la notice de 'Adī b. Zayd dans le Kitāb al-Aḡānī au regard des sources tardo-antiques et médiévales.” *Arabica* 69: 477-522.
- Dmitriev, Kiril. 2022. „'Adī Ibn Zayd al-'Ibādī and the Origins of Arabic Khamriyya.” W *“Passed around by a Crescent”: Wine Poetry in the Literary Traditions of the Islamic World*. Wyd. Kirill Dmitriev, Christine van Ruymbeke, 29-48. Beirut: Ergon Verlag in Kommission.
- Donner, Fred McGrow. 1980. „The Bakr b. Wā'il Tribes and Politics in Northeastern Arabia on the Eve of Islam.” *Studia Islamica* 51: 5-38.
- Donner, Fred McGrow. 1981. *The Early Islamic Conquests*. Princeton: Princeton University Press.
- Dziekan, Marek M. 2015. „Arabowie przed islamem.” W *Bizancjum i Arabowie: Spotkanie cywilizacji*. Red. Paweł Filipczak, Teresa Wolińska, 45–61. Warszawa: PWN.
- Edwell, Peter et al. 2015. „Arabs in the conflict between Rome and Persia, ad 491–630.” W *Arabs and Empires Before Islam*. Red. Greg Fisher, 214–275. Oxford: Oxford University Press.

- Ewald, Heinrich. 1840. „Leben der altarabischen Dichter Dhû-Piṣṣa' und 'Adī ibn Zaid, nach dem Kitāb alaghānī.“ *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 3 (2): 227-249.
- Farroukh, Kaveh. 2007. *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*. Oxford: Osprey Publishing.
- Fisher, Greg, i Philip Wood. 2016. „Writing the History of the «Persian Arabs»: The Pre-Islamic Perspective on the «Nasrids» of al-Ḥīrah.“ *Iranian Studies* 49 (2): 247 –290.
- Fisher, Greg. 2011. *Between Empires: Arabs, Romans, and Sasanians in Late Antiquity*, Oxford: Oxford University Press.
- Fowden, Elisabeth Key. 2000. „An Arab Building at Rusāfa-Sergiopolis.“ *Damaszener Mitteilungen* 12: 303–324.
- Gabrieli, Francesco. 1946. „'Adī ibn Zaid, il poeta di al-Ḥīrah.“ *Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei, classe di scienze morali Serie VIII*, I: 81-96.
- Gabrielli, Francesco. 1986. „'Adī b. Zayd.“ W *The Encyclopaedia of Islam: New Edition*. Tom I: A-B. Red. Hamilton Alexander Rosskeen Gibb et al. Leiden: Brill: 196.
- Genequand, Denis i Christian Julien Robin, red. 2015. *Les Jafnides: des rois arabes au service de Byzance, VIe siècle de l'ère chrétienne*. Paris: De Boccard.
- Genequand, Denis. 2015. „The archaeological evidence for the Jafnids and the Nasrids.“ W *Arabs and Empires Before Islam*. Red. Greg Fisher, 172-213. Oxford: Oxford University Press.
- Goldziher, Ignaz. 1966. *Muslim Studies I*. Tłum. C.R. Barber, Samuel Miklos Stern. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Greatrex, Geoffrey. 2003. „Khusro II and the Christians of His Empire.“ *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies* 3: 78-88.
- Guidi, Ignazio. 1881. „Mundhir III. und die beiden monophysitischen Bischöfe.“ *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 35: 142-146.

- Hainthaler, Theresa. 2005. „‘Adī Ibn Zayd al-‘Ibādī, the Pre-Islamic Christian Poet of Hīra and his Poem Nr. 3 Written in Jail.” *Parole d’Orient* 30: 157-172.
- Hainthaler, Theresa. 2007. *Christliche Araber vor dem Islam: Verbreitung und konfessionelle Zugehörigkeit*. Leuven: Peeters uitgeverij.
- Horovitz, Josef (Chajim). 1930. „‘Adi ibn Zeyd, the poet of Hira.” *Islamic culture* 4: 31-69.
- Howard-Johnston, James. 2006. „‘Al-Tabari on the last great war of antiquity.” W Tenże, *East Rome, Sasanian Persia, and the End of Antiquity*, 1–22 (art. nr VI). Aldershot: Ashgate.
- Howard-Johnston, James. 2011. *Witnesses to a World Crisis: Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century*. Oxford: Oxford University Press
- Howard-Johnston, James. 2012. „The Late Sasanian Army.” W *Late Antiquity: Eastern Perspectives*. Red. Teresa Bernheimer, Adam Silverstein, 87-127. Exeter: The E.J.W. Gibb Memorial Trust.
- Hoyland, Robert. 2014. „Insider and Outsider Sources: Late Antique Arabia.” W *Inside and Out. Inter- actions between Rome and the Peoples on the Arabian and Egyptian Frontiers in Late Antiquity*. Wyd. Jitse H.F. Dijkstra, Greg Fisher, 267-280. Leuven/Paris/Walpole, MA: Peeters.
- Hunter, Erica. 2008. „The Christian Matrix of al-Hira.” W *Les controverses des chrétiens dans l’Iran Sassanide (The Controversies of Christians in Sasanian Iran)*. Wyd. Christelle Jullien, 41–56. Paris: Peeters.
- Kister, Meir Jacob. 1979. „On the Wife of the Goldsmith from Fadak and Her Progeny: A Study in Jāhili Genealogical Traditions.” *Le Muséon* 92: 321-330.
- Kister, Meir Jacob. 1968. „Al-Hīra: Some notes on its relations with Arabia.” *Arabica* 15: 143–169.
- Landau-Tasserou Ella. 1993 „Dū Qār.” W *Encyclopaedia Iranica*. Tom VII.6, red. Ehsan: Yarshater. London-New York: Routledge

- 574-575. Dostęp 2023.12.07. <https://www.iranicaonline.org/articles/du-qar>.
- Landau-Tasseron, Ella. 1996. „Dū Qār.” W *Encyclopaedia Iranica*. Tom VII.6. London: Routledge & Kegan Paul: 574-575.
- Lane-Poole, Stanley. 1894. *The Mohammadan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions*. Westminster: Archibald Constable and Company.
- Lecker, Michael. 2002. „The Levying of Taxes for the Sassanians in Pre-Islamic Medina.” *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 27: 109–115.
- Lecker, Michael. 2014. „Introduzione.” do *Vite e detti di Maometo*, wyd. Alberto Ventura, 5-45. Milano: Mondadori.
- Maristo, Joonas. 2016. „Traces of Bahrām Čübīnin Greek, Armenian, Arabic, and Persian Historiographical Sources.” *Studia Orientalia Electronica* 4: 13–23.
- Maristo, Joonas. 2020. „Bahrām Čübīnin in Early Arabic and Persian Historiography – Why so many stories?” Rozprawa doktorska. University of Helsinki. Dostęp 2023.12.07. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/314661/Bahr%C4%81m%C4%8C%C5%AB.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- McDonough, Scott. 2011. „The legs of the throne: kings, elites, and subjects in Sasanian Iran.” W *The Roman Empire in Context. Historical and Comparative Perspectives*. Red. Johann P. Arnason, Kurt A. Raaflaub, 290-321. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Morley, Craig. 2015. *Rome and the Sasanian Empire in the Fifth Century A.D: A Necessary Peace*. Rozprawa doktorska. University of Liverpool. Dostęp 2023.12.07. https://livrepository.liverpool.ac.uk/2025143/1/MorleyCra_Feb2015_2025143.pdf.
- Mueller-Wiener, Martina, i Siegel, Ulrike. 2018. „The Pre-Islamic and Early Islamic City of al-Hira: First Results of the Archaeological Survey 2015.” W *Proceedings of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*. Red. Barbara Horejs,

- Roderick B. Salisbury, Felix Höflmayer, Teresa Bürge et al., tom 2, 639–652. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Müller-Wiener, Martina et al. 2019. „Al-Hira Survey Project – Campaigns 2015–2018.” *Sumer. Journal of Archaeology of Iraq* LXV: 87-103.
- Munt, Harry et al. 2015. „Arabic and Persian Sources for Pre-Islamic Arabia.” W *Arabs and Empires Before Islam*. Red. Greg Fisher, 434-500. Oxford: Oxford University Press.
- Nöldeke, Theodor. 1879. *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*. Leiden: Brill.
- O’Leary, De Lacy Evans. 1927. *Arabia Before Muhammad*. London: Routledge.
- Peacock, Andrew A.C.S. 2007 *Mediaeval Islamic Historiography and Political Legitimacy: Bal’ami’s Tarikhnama*. London-New York: Routledge.
- Pourshariati, Parvaneh. 2008. *Decline and Fall of the Sasanian Empire. The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*. London: I.B.Tauris.
- Power Edmond. 1913. „The Prehistory of Islam.” *An Irish Quarterly Review* 2 (7): 204-221.
- Robin, Christian Julien. 2008. „Les Arabes de Himyar, des “Romains” et des Perses (III e-VI e siècles de l’ère chrétienne).” *Semitica et Classica* 1:167–202.
- Robin, Christian Julien. 2012. „Arabia and Ethiopia.” W *The Oxford Handbook of Late Antiquity*. Red. Scott Fitzgerald Johnson, 247-332. Oxford: Oxford University Press.
- Rothstein, Gustav. 1899. *Die Dynastie der Lahmiden in al-Hira. Ein Versuch zur arabisch-persischen Geschichte zur Zeit der Sasaniden*. Berlin: Verlag von Reuther und Reichard.
- Rubin, Zé’ev. 1986. „Diplomacy and War in the Relations between Byzantium and the Sassanids in the Fifth Century.” W *The Defence of the Roman and Byzantine East: Proceedings of a Colloquium Held*

- at the University of Sheffield in April 1986. Red. Philip Freeman, David Kennedy, 677–695. Oxford: BAR International Editions.
- Savran, Scott. 2018. *Arabs and Iranians in the Islamic Conquest Narrative. Memory and Identity Construction in Islamic Historiography, 750–1050*. Abingdon: Routledge.
- Shahid, Irfan. 1995a. „Al-Nu‘man (III) b. al-Mundhir.” W *The Encyclopaedia of Islam: New Edition*. Tom VIII: Ned–Sam. Red. Clifford Edmund Bosworth et al. Leiden: Brill: 119–120.
- Shahid, Irfan. 1995b. *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*. Tom I, 1: *Political and Military History*. Część 2: *Economic, Social and Cultural History*. Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Simon, Róbert. 1989. *Meccan trade and Islam: problems of origin and structure* (Bibliotheca Orientalis Hungarica 32). Budapest: Akadémia Kiadó.
- Souza, Philip de, i John J. France. 2009. *War and peace in ancient and medieval history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Talbot Rice, David. 1932a. „The Oxford Excavations at Hira, 1931.” *Antiquity* 6: 276–291.
- Talbot Rice, David. 1932b. „Hira.” *Journal of the Royal Central Asian Society* 19 (2): 254–268.
- Talbot Rice, David. 1934. „The Oxford Excavations at Hira.” *Ars Islamica* 1: 51–73.
- Talib, Adam. 2013. „Topoi and topography in the histories of al-Hira.” W *History and Identity in the Late Antique Near East*. Red. Philip Wood, 123–147. Oxford: Oxford University Press.
- Talib, Adam. 2017. „Fathers and husbands.” W *Arabic humanities, Islamic thought: essays in honor of Everett K. Rowson*, 233–255. Leiden-Boston: Brill.
- Tardieu, Michel. 1992. „L’arrivée des Manichéens à al-Ḥira.” W *La Syrie de Byzance à l’Islam, VIIe-VIIIe siècles*. Red. Pierre Canivet, Jean-Paul Rey-Coquais, 15–24. Damas: L’Institut Français de Damas.

- Toral-Niehoff, Isabel, i Jesús Lorenzo Jiménez. 2018. „Al-Ḥīrah, the Naṣrids, and their legacy: new perspectives on late antique Iranian history.” *Mizan* 3: 123-147.
- Toral-Niehoff, Isabel. 2010. „The ‘Ibād of al-Ḥīra: An Arab Christian Community of Late Antique Iraq.” W *The Qur’ān in Context: Historical and Literary Investigations into the Qur’ānic Milieu*. Red. Angelika Neuwirth, Nikolai Sinai, Michael Marx, 323–347. Leiden/Boston: Brill.
- Toral-Niehoff, Isabel. 2013. „Late Antique Iran and the Arabs: The Case of al-Hira.” *Journal of Persianate Studies* 6: 115–126.
- Toral-Niehoff, Isabel. 2014. *Al-Ḥīra. Eine arabische Kulturmetropole im spätantiken Kontext*. Leiden: Brill.
- Toral-Niehoff, Isabel. 2015. „Al-Ḥīra and the Baptism of al-Nu‘mān.” W *Arabs and Empires Before Islam*. Red. Greg Fisher, 488-495. Oxford: Oxford University Press.
- Trimingham, Spencer John. 1979. *Christianity among the Arabs in Pre-Islamic Times*. London: Longman Group - Librairie du Liban.
- Webb, Peter. 2016. *Imagining the Arabs. Arab Identity and the Rise of Islam*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Wolińska, Teresa. 2019. „Al-Ḥīra, the capital of Persian Arabs.” W *Byzantina et Slavica: Studies in Honour of Professor Maciej Salamon*, 435–449. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica.
- Wolińska, Teresa. 2023. *Jastrzębie, onagry pustyni, wilki Arabii. Sąsiedzi cesarstwa wschodniorzymskiego z Półwyspu Arabskiego i ich wizerunek w źródłach. Okres przedislamski*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wood, Philip, i Geoffrey Greatrex. 2015. „The Naṣrids and Christianity in al-Ḥīra.” W *Arabs and Empires Before Islam*. Red. Greg Fisher, 357-363. Oxford: Oxford University Press.
- Wood, Philip. 2014. „Hira and her Saints.” *Analecta Bollandiana* 132: 5-20.

- Wood, Philip. 2016. „Al-Hira and its histories.” *Journal of the American Oriental Society* 136 (4): 785–99.
- Zarrinkub, Abd al-Husain, 1975. „The Arab conquest of Iran and its aftermath.” W *The Cambridge History of Iran*. Tom 4: *From the Arab Invasion to the Saljuqs*, 1–57. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zouberi, Joan. 2017. „The role of religion in the foreign affairs of Sasanian Iran and the Later Roman Empire (330–630 A.D.)” *Historia i Świat* 6: 121–132.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXV

Zeszyt 2

ROCZNIK TEOLOGICZNY

[E-WYDANIE]

Profesorowi Edwardowi Lipińskiemu

WARSZAWA 2023

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska
Korekta tekstów angielskich – Karen Wasilewska
Skład komputerowy – Jerzy Sojka

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANS [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]
PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.
All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission
and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

eISSN: 2956-5685

Wydano nakładem
Wydawnictwa Naukowego ChAT
ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55
Objętość ark. wyd.: 10,7. Nakład: 100 egz.
Druk: druk-24h.com.pl
ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

<i>Dedykacja dla profesora Edwarda Lipińskiego</i>	135
PIOTR BRIKS, WITOLD TYBOROWSKI, <i>Biografia profesora Edwarda Lipińskiego</i>	137
*PIOTR BRIKS, WITOLD TYBOROWSKI, <i>Bibliografia profesora Edwarda Lipińskiego</i>	*7
ARTYKUŁY	
WITOLD TYBOROWSKI, <i>Król jako pasterz w tekstach królewskich okresu starobabilońskiego (XX – XVII w. przed Chr.)</i>	151
JANUSZ LEMAŃSKI, <i>Kuntillet ‘Ajrud – punkt zwrotny w interpretacji historii Izraela i Judy?</i>	187
ŁUKASZA NIESIOŁOWSKI–SPANÒ, SŁAWOMIR POŁOCZEK, KACPER ZIEMBA, <i>Wpływy Bliskiego Wschodu i Hellady na Biblię hebrajską – perspektywa historyczna</i>	199
JAKUB SŁAWIK, <i>The root נאך in the Hebrew Bible in relation to זנה</i>	249
*JAKUB SŁAWIK, <i>Rdzeń נאך w Biblii Hebrajskiej w relacji do זנה</i>	*101
MICHAŁ WOJCIECHOWSKI, <i>Pieśń nad Pieśniami na tle powieści greckich</i>	307
PAWEŁ FILIPCZAK, <i>Warunki naturalne Zatoki Antiocheńskiej a rozwój historyczny miasta Seleucja Pieria (czasy hellenistyczne i rzymskie)</i>	323
KAMIL BIAŁY, <i>Xiphilinus and the Causes for the Outbreak of the Bar Kokhba Revolt</i>	351
TERESA WOLIŃSKA, <i>Upadek an-Numana ibn al-Munzira (580–602 n.e.), ostatniego władcy al-Hiry</i>	381
DARIUSZ DŁUGOSZ, <i>140-lecie Departamentu Starożytności Bliskowschodnich Muzeum Luwru</i>	431
Wykaz autorów	*157

*Teksty oznaczone gwiazdką zawarte są wyłącznie w E-Wydaniu.

Contents

<i>To Professor Edward Lipiński</i>	135
PIOTR BRIKS, WITOLD TYBOROWSKI, <i>Biography of Professor Edward Lipiński</i>	137
*PIOTR BRIKS, WITOLD TYBOROWSKI, <i>Bibliography of Professor Edward Lipiński</i>	*7
ARTICLES	
WITOLD TYBOROWSKI, <i>The King as Shepherd in the Old Babylonian Royal Inscriptions (20th – 17th cent. BC)</i>	151
JAKUB SLAWIK, <i>The root נאך in the Hebrew Bible in relation to נה</i>	187
*JAKUB SLAWIK, <i>The root נאך in the Hebrew Bible in relation to נה (polish version)</i>	*101
ŁUKASZA NIESIOŁOWSKI–SPANÒ, SŁAWOMIR POLOCZEK, KACPER ZIEMBA, <i>Near Eastern and Greek Influences on the Hebrew Bible – Historical Perspective</i>	199
MICHAŁ WOJCIECHOWSKI, <i>Song of Songs on the Background of Greek Novels</i>	249
JANUSZ LEMAŃSKI, <i>Kuntillet ‘Ajrud – a Turning Point in the Interpretation of the History of Israel and Judah?</i>	307
PAWEŁ FILIPCZAK, <i>Natural conditions of the Bay of Antioch and historical development of the city of Seleucia Pieria (Hellenistic and Roman times)</i>	323
KAMIL BIAŁY, <i>Xiphilinus and the Causes for the Outbreak of the Bar Kokhba Revolt</i>	351
TERESA WOLIŃSKA, <i>The Fall of al-Nu‘mān ibn al-Munḏhir (580–602 CE), the Last Ruler of al-Ḥīra</i>	381
DARIUSZ DŁUGOSZ, <i>140th anniversary of the Department of Middle Eastern Antiquities of the Louvre Museum</i>	431
List of authors	*157

*Texts marked with an asterisk are available only in the E-Edition.

Wykaz autorów

- Piotr Briks**, piotr.briks@usz.edu.pl, Instytut Historyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, ul. Krakowska 71-79, 71-017 Szczecin
- Witold Tyborowski**, tybor@amu.edu.pl, Pracownia Historii Starożytnego Bliskiego Wschodu, Wydział Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań
- Janusz Lemański**, janusz.lemański@usz.edu.pl, Instytut Nauk Teologicznych Uniwersytetu Szczecińskiego, ul. Pawła VI nr 2, 71-459 Szczecin
- Łukasz Niesiołowski–Spanò**, l.niesiolowski@uw.edu.pl, Krakowskie Przedmieście 26/28 00-927 Warszawa
- Sławomir Poloczek**, slawomir-poloczek@wp.pl, Krakowskie Przedmieście 26/28 00-927 Warszawa
- Kacper Ziemia**, kaz@teol.ku.dk, Karen Blixen Plads 16, 2300 Copenhagen S, Denmark
- Jakub Sławik**, j.slawik@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa
- Michał Wojciechowski**, m.wojciechowski@uwm.edu.pl, Liliowa 49, 11-041 Olsztyn
- Paweł Filipczak**, pawel.filipczak@uni.lodz.pl, Katedra Historii Bizancjum, Uniwersytet Łódzki, ul. Kamińskiego 27a, 90-219 Łódź
- Kamil Biały**, bialykamil89@gmail.com, Instytut Historyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Krakowska 71/79, 71-017 Szczecin
- Teresa Wolińska**, teresa.wolinska@filhist.uni.lodz.pl, Instytut Historii Uniwersytetu Łódzkiego, ul. A. Kamińskiego 27A; 90-219 Łódź
- Dariusz Długosz**, dariusz.dlugosz@louvre.fr; Musée du Louvre 75058 Paris 01 (France)